

Kvarterstadens slumrande potential

En undersökning av hur den kringbyggda bostadsgårdens rymlighet påverkar dess användbarhet

Kaspar Jarl Skute

Självständigt arbete • 15 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Landskapsarkitekturprogrammet
Alnarp 2023

Kvarterstadens slumrande potential - En undersökning av hur den kringbyggda bostadsgårdens rymlighet påverkar dess användbarhet

*The slumbering potential of the enclosed city block.
A study of how the spaciousness of the multifamily residential yard affects its usability.*

Kaspar Jarl Skute

Handledare: Lisa Norfall, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator: Love Silow, SLU, Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp
Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur
Kurskod: EX0845
Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet
Kursansvarig inst.: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Utgivningsort: Alnarp
Utgivningsår: 2023
Omslagsbild: Kaspar Jarl Skute
Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Illustrationerna i arbetet är författarens egna om inget annat anges.

Nyckelord: Bostadsgård, rymlighet, användbarhet, territorialitet, social arena, samnyttjande

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammanfattning

I en allt tätare stad stiger både markpriser och exploateringsstäl; fler och fler ytor blir hårdgjorda och trycket på befintliga grönområden ökar. En stor andel av stadens totala yta utgörs av bostadsgårdar; i den täta staden har den bostadsnära utemiljön en potential att avlasta och komplettera stadens offentliga grönområden. Dagens rekommendationer för bostadsgårdars utformning gäller främst nybyggnationer, men eftersom mycket av bebyggelsen i våra städer redan finns på plats är det viktigt att befintlig bostadsnära miljö inte förbises.

Syftet med arbetet har varit att undersöka bostadsgårdars användbarhet i relation till deras rymlighet samt att undersöka hur befintliga bostadsgårdar står sig mot dagens rekommendationer för bostadsgårdars utformning.

Litteraturstudien behandlar brukarperspektiv på bostadsgården, samt hur bostadsgårdens användbarhet påverkas av dess rymlighet och avgränsning. Det empiriska materialet består av geografiska undersökningar av bostadsgårdar i Norra Sofielund i Malmö. Genom digitalisering av ortofotografier i GIS-programmet ArcMap har bostadsgårdarnas markanvändning kartlagts.

Resultatet av de geografiska undersökningarna visar att bostadsgårdens rymlighet påverkar dess användbarhet; de större gårdarna har ett rikare miljöerbjudande och de mindre gårdarna har en högre andel hårdgjorda ytor. Resultatet visar även att de undersökta kringbyggda bostadsgårdarna är uppdelade i mindre enheter vilket påverkar användbarheten av gårdarna negativt.

Nyckelord: Bostadsgård, rymlighet, användbarhet, territorialitet, social arena, samnyttjande

Abstract

In an increasingly dense city, both land prices and floor area ratio are rising. As the city densifies, the city's public green areas experience an increase in visitor numbers. A large proportion of the city's total area consists of multi-residential areas; thus, the residential outdoor environment comes with a potential to supplement and relieve the city's public green areas from some of the visitor pressure. Since a large part of our cities already are built up, it is important that existing environments are not neglected.

The purpose of this essay has been to examine how the spaciousness of the courtyard affect its usability, as well as to examine if existing courtyards stand up to today's recommendations on suitable dimensions for a courtyard. The theoretical part of this essay concerns the user's perspective on the residential environment, and how the spaciousness of the courtyard affects its usefulness. The empirical part examines the land use in courtyards in a multi-family residential area in Malmö, Sweden through digitalized ortho-photographs.

The empirical material confirms that the spaciousness of the courtyard affects its usability; The larger courtyards in the examined residential area are richer in content and have a greater proportion of green space than the smaller courtyards. The result also shows that the courtyards are divided into smaller units, which negatively affects the usability of the courtyards.

Keywords: courtyard, spaciousness, usability, territoriality, social arena, shared use

Tack

Tack till familj och vänner som stöttat mig och ett stort tack till min handledare Lisa Norfall för alla samtal och goda råd under arbetets gång.

Malmö 2023-03-10

A handwritten signature in blue ink, reading "Kaspar Jarl Skute". The signature is written in a cursive style with a large initial 'K'.

Kaspar Jarl Skute

Innehållsförteckning

Figurförteckning	6
Inledning	7
1.1 Bakgrund.....	7
1.2 Syfte och frågeställning.....	8
1.3 Material och metod.....	9
1.4 Avgränsning.....	10
1.5 Begreppsförklaring.....	10
Bostadsgården	12
2.1 Bostadsgården – en förlängning av det egna hemmet.....	12
2.2 Bostadsgårdens olika roller.....	13
2.3 Bostadsgården som en gemensam neutral arena	16
2.4 Bostadsgården ur ett territoriellt perspektiv.....	17
2.4.1 Dimensionen privat - offentlig.....	17
2.4.2 Kontroll och kapacitet.....	18
2.5 Användbarhet och granngemenskap	20
2.6 Bostadsgårdens funktionsmått.....	21
Kvartersstadens historiska utveckling	24
Introduktion till undersökningsområdet	28
4.1 Orienteringskartor, Norra Sofielund.....	28
4.2 Områdets historiska utveckling	30
Geografiska undersökningar	32
Diskussion	42
Slutsatser	45
Metoddiskussion	47
Förslag på vidare forskning	48
Referenser	49

Figurförteckning

Figur 1. Illustration över parametrarna kontroll och kapacitet.....	18
Figur 2. Kv. Eldaren, Stockholm.....	24
Figur 3. Tre typer av kringbyggda bostadsgårdar.....	27
Figur 4. Orienteringskarta, Norra Sofielunds läge i Malmö.....	28
Figur 5. Geografisk och bebyggelse typologisk avgränsning av undersökningsområdet .	29
Figur 6. Utsnitt ur "Karta öfver staden Malmö jemte dertill hörande områden"	30
Figur 7. Bebyggelsens utveckling i Norra Sofielund	31
Figur 8. Samnyttjade bostadsgårdar i undersökningsområdet	32
Figur 9. Delgårdar indelade i mindre, respektive större än medianvärdet 204 kvm.....	33
Figur 10. Genomsnittlig markanvändning för de mindre gårdarna.	34
Figur 11. Genomsnittlig markanvändning för de större gårdarna.	34
Figur 12. Jämförelse av total andel grönyta	35
Figur 13. Andel grönyta per bostadsgård	35
Figur 14. Fastigheter med mindre än 10 kvm gård per 100 BTA.....	36
Figur 15. Kv. Brasan - antal kvm gård per fastighet.	37
Figur 16. Sammanslagna gårdar - antal kvm gård per bostad.	38
Figur 17. Bostadsgårdarnas genomsnittliga storlek (kvm).....	39
Figur 18. Solstudie över de undersökta bostadsgårdarna.....	40
Figur 19. Fastigheter med programmerade lektytor.	41
Figur 20. Uppdelning i mindre gårdsrum leder till förändrade territoriella förutsättningar.	42
Figur 21. Karta över de kvarter där platsbesök har utförts.	47

Inledning

1.1 Bakgrund

Allt fler människor bor i städer eller vill bo i städer (Tunström, et al., 2015); prognoser visar att det om 50 år kommer bo fler människor i städer än det idag bor människor på vår planet, och om bara 30 år beräknas bebyggelsemassan ha fördubblats (Ståhle, 2015). Den pågående urbaniseringen och städernas befolkningstillväxt medför ett ökat behov av att hushålla med våra markresurser på ett mer effektivt sätt (Boverket, 2014).

Stadsbyggnadsidealet under större delen av 1900-talet förespråkade funktionszonering (Ståhle, 2005) vilket resulterade i en stadsutglesning (eng. *urban sprawl*) där stadsbygden blev utdragen, gles och bilburen (Ståhle, 2015). Samtida planering förespråkar istället, som en motreaktion på utglesningen, att vi bygger tätt genom att förtäta inom redan bebyggda områden (Boverket, 2016).

Förtätning som strategi syftar till att *bygga staden inåt* eller att *läka ihop staden* (Ståhle, 2005) samtidigt som viktiga resurser som exempelvis jordbruksmark besparas för kommande generationer (Boverket, 2014). Det funktionsseparerande idealet har ersatts av idealbilden av staden som en funktionsblandad, hållbar kärna ”med en god tillgänglighet och närhet till viktig samhällsservice, bostäder, arbetsplatser samt rekreation och friluftsliv” (Boverket, 2014, s. 30).

En risk med förtätning är att exploateringsgraden kan stiga på bekostnad av befintliga grönområden; de gröna ytorna riskerar minska och antalet brukare öka vilket kan medföra högre tryck och slitage på befintliga grönområden (Ståhle, 2015; Boverket, 2016). I den täta staden har den bostadsnära utemiljön potential att avlasta och komplettera stadens offentliga grönområden, inte bara ekologiskt utan även socialt. God planering av den bostadsnära miljön kan i det långa loppet resultera i bättre social hållbarhet, inte bara för det enskilda kvarteret, utan för staden som helhet (Tunström, et al., 2015; Larsson, 2022).

Bostadsgårdens sociala värde har under rådande täthetsideal (och stigande markpriser) länge negligerats och gårdsrummens yta naturligt kommit att minska till förmån för högre exploateringsgrad (Kristensson, 2003). Idag kan emellertid ett något större erkännande av bostadsgårdens sociala värden skönjas, se exempelvis Tunström, Gunnarson-Östling och Bradleys *Socioekologisk stadsutveckling* (2015), Eva Minouras *Bostadsgården – Territoriell arkitektur* (2019) och Malmö stads *Riktlinjer för bostadsgårdar* (2022).

Men eftersom mycket av bebyggelsen i våra städer redan finns på plats räcker det inte med att länka samman social och ekologisk hållbarhet enbart i nybyggnation; det är också nödvändigt att få befintliga miljöer att fungera, såväl miljömässigt som socialt (Tunström, et al., 2015).

För många människor utgör bostadsgården den geografiskt mest lättillgängliga utemiljön (Kristensson, 2003); samtidigt finns det många bostadsgårdar som inte verkar användas alls (Minoura, 2019). Det blir därför intressant att undersöka befintliga bostadsgårdars utformning och användbarhet.

1.2 Syfte och frågeställning

Samtida forskning påvisar att bostadsgården är en viktig plats i människors vardagsliv samt att gårdens rumsliga förutsättningar påverkar hur den används. Dagens lagstiftning och rekommendationer om bostadsgårdens utformning gäller i första hand nybyggnationer. Samtidigt består staden till större del av det redan byggda. Syftet med arbetet är att undersöka befintliga bostadsgårdars användbarhet i relation till deras rymlighet; att identifiera eventuella brister och potential samt undersöka hur de står sig mot dagens rekommendationer för gårdars utformning.

Frågorna som ämnas besvaras är:

- På vilket sätt påverkar bostadsgårdens rymlighet dess användbarhet?
- Finns det något samband mellan bostadsgårdens rymlighet och dess markanvändning hos de undersökta bostadsgårdarna i Norra Sofielund?

1.3 Material och metod

Litteraturstudie

Arbetet behandlar bostadsgårdars användbarhet i relation till deras rymlighet i en svensk kontext. I Litteraturstudien redogörs för främst svensk forskning och teorier om bostadsgårdens betydelse för användaren, hur rymlighet och utformning påverkar gårdens innehåll samt hur bostadsgården utformning påverkar dess förutsättningar att fungera som en social arena.

Litteraturstudien utgår från tre huvudsakliga verk: Eva Kristenssons *Rymlighetens betydelse* (2003), Olsson et als *Det lilla grannskapet* (1997) samt Eva Minouras *Bostadsgården – Territoriell arkitektur* (2019).

Sökningar efter litteratur har genomförts i databaser såsom DiVA portal, Google Scholar och SLU:s sökmotor Primo. Där har sökord såsom *bostadsgård*, *förtätning*, *storgårdskvarter*, *rymlighet*, *social arena*, och *mötesplats* använts.

Geografiska undersökningar

Arbetets empiriska del består av en geografisk undersökning av kringbyggda bostadsgårdar i Norra Sofielund i Malmö. Det undersökta området har studerats utifrån ortofotografier från lantmäteriet som sedan har digitaliserats med GIS-programmet ArcMap. Digitaliseringen syftade till att kartlägga bostadsgårdarnas markanvändning vilket delades upp i fem olika kategorier:

- hårdgjorda ytor
- komplementbyggnader (som cykelskjul, tvättstugor och sophus)
- planteringsytor
- öppna gräsytor
- programmerade lektytor (som sandlådor, gunghästar, etc.)

Med ortofotografierna och lantmäteriets fastighetsregister kunde jag även undersöka och digitalisera hur fastighetsindelningen såg ut i kvarteren samt var fysiska fastighetsgränser (som plank, staket och murar) förekommer.

Det empiriska materialet analyseras sedan utifrån teorierna i litteraturstudien.

Solstudier utfördes med hjälp av 3D-modelleringsprogrammet Sketchup.

Valet att undersöka bostadsgårdarna i Norra Sofielund grundar sig i att jag själv tidigare bodde i området.

1.4 Avgränsning

Litteraturstudien avgränsas genom att behandla främst svensk forskning om bostadsgårdens utformning, användbarhet och sociala dimensioner. Frågor som rör gestaltning och förvaltning av bostadsgårdar, samt ekologiska aspekter som biologisk mångfald och ekosystemtjänster behandlas sekundärt eller utelämnas i detta arbete.

De empiriska undersökningarna avgränsas geografiskt till delområdet Norra Sofielund i Malmö, och avgränsas ytterligare genom att uteslutande behandla kringbyggda bostadsgårdar av *kvartersstruktur*.

1.5 Begreppsförklaring

Användning och användbarhet

Användning syftar på bruket av gården och innefattar det som är direkt observerbart – som exempelvis solbad eller bollspel. Sekundärt innefattar begreppet även det mer subtila bruket av gården, som exempelvis att njuta av utsikten över gården från sitt köksfönster eller sin uteplats. Begreppet *användning* kan således delas upp i en aktiv, aktivitetsinriktad, och en passiv, upplevelseinriktad, form av användning.

Med begreppet *användbarhet* undersöks överensstämmelsen mellan bostadsgårdens miljöerbjudande och de aktiviteter och funktioner som bostadsgården inrymmer. I detta arbete har begreppet *användbarhet* en generell karaktär; en gård med hög användbarhet inrymmer fler aktiviteter och funktioner än en gård med lägre användbarhet.

Synonymt med begreppet *användning* och *användare*, används begreppen *bruk* och *brukare*. Då mitt arbete rör bostadsgårdar ska *de boende* förstås synonymt med *användare*.

Bostadsgård

I detta arbete definieras begreppet bostadsgård som ett ”utrymme mellan hus inom ett byggnadskvarter, i regel med slutet byggnadssätt, eller mellan hus och en gata [samt] utrymmet mellan lamellhus” (Persson & Persson, 1995, s. 9). Synonymt till begreppet *bostadsgård* använder jag *gård* och *gårdsrum*. För kvarter där bostadsgården är uppdelad i mindre enheter – genom avskärmande plank, staket och murar – enligt fastighetsindelningen, benämns gårdarna som *delgårdar*.

Kvarter, kvartersstruktur och kvartersstad

Ett kvarter kan förstås som en ”ruta” i gatunätet, begränsat av (fyra) gator, och innefattar en eller flera byggnadstomter. Ett kvarter kan vara bebyggt med fristående eller sammanbyggda hus (öppen eller sluten bebyggelseform) (Nationalencyklopedin, u.d.).

Begreppet *kvartersstruktur* avser den slutna bebyggelseformen där kvarterets bebyggelse består av sammanbyggda hus; kvarteret består av en sluten byggnadskrans kring en gård.

Begreppet *kvartersstad* eller *stenstad* refererar till den stadsmiljö av sluten bebyggelse som växte fram under sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. Dessa områden planlades ofta i stora sammanhängande stadsplaner i rutnätsmönster, formade av mer eller mindre rätvinkliga gator (Linn, 1974).

Rymlighet

Rymlighet är ett mångtydigt begrepp vars innebörd skiftar något beroende på vilken kontext det används i.

I Svenska Akademiens ordbok ges ordet rymlig innebörden *som kan rymma mycket eller som har gott om utrymme*. Enligt samma ordbok beskriver ordet rymlighet *egenskapen eller förhållandet att vara rymlig, eller att kunna ge rum åt något*.

Eva Kristensson, tidigare forskare vid institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning vid SLU i Alnarp, förklarar i sin doktorsavhandling *Rymlighetens betydelse* (2003) att begreppet rymlighet kan vara ett kvantitativt mått på friytetillgång men även en kvalitativ egenskap; ”en rumslig karaktär, som upplevs med hela kroppen när den tar plats i den konkreta miljön” (2003, s. 22).

Arkitekten Eva Minoura (2019) menar att rymlighet kan avse en ytas kapacitet och ha en mer neutral innebörd som liknar begreppen *storlek*, *rymd* och *omfång*; men när det kommer till att mäta rymlighet kan begreppet förstås som *yta per person*.

Rymlighet kan även ha en relativ betydelse (Kristensson, 2003). En rymlig bostadsgård (A) kan vara mindre till ytan än jämförelseobjektet (B); trots att ytan är mindre på gård A kan den upplevas som rymligare än gård B, om gård A har mer friyta i förhållande till den byggda arean än jämförelseobjektet B (Kristensson, 2003)

När jag ställer frågan ”*på vilket sätt påverkar bostadsgårdens rymlighet dess användbarhet?*” ska meningen förstås som ”*På vilket sätt påverkas bostadsgårdens användbarhet av att det finns gott om utrymme?*”

Bostadsgården

2.1 Bostadsgården – en förlängning av det egna hemmet

Kristensson (2003) betonar att hemmet är en viktig miljö och ”en plats vars betydelse går långt utöver dess praktiska funktioner” (Kristensson, 2003, s. 439). Kristensson (2003) skiljer på begreppen *bostad* och *hem* där begreppet *bostad* avser ett objekt medan begreppet *hem* har en stark emotionell laddning och avser en ”känslomässig relation mellan människan och bostaden” (Kristensson, 2003, s.439).

Det miljöpsykologiska begreppet *centralitet* ”hänvisar till hur viktig en speciell miljö är som en stödjande omgivning till det dagliga livet” (Kristensson, 2003, s.440); ju högre centralitet desto viktigare är miljön som stödjande omgivning (Kristensson, 2003). Kristensson (2003) menar att den bostadsnära miljön som ligger i anslutning till det egna hemmet har en hög centralitet och att den bostadsnära miljön därmed spelar en viktig roll i människors vardagsliv:

”Det praktiska värdet [av utemiljöns närhet till bostaden] är uppenbart. Med kaffemuggen i handen kan du gå ut och sätta dig i solen en stund efter jobbet medan potatisen kokar. Dina barn kan leka utanför ytterdörren och du kan kanske se dem från köksfönstret. En trång lägenhet kan utvidgas under varma dagar när vardagslivet flyter ut i trädgården och gränsen mellan inomhus och utomhus luckras upp” (Kristensson, 2007, s. 8).

Utöver det praktiska värdet har bostadsgårdens närhet till hemmet även en symbolisk betydelse:

”Närheten till hemmet laddar också denna plats med en speciell mening. Hemmet är en viktig plats i våra liv, och denna innebörd överskrider ytterväggarna. Ord som grannskap, hembygd och uppväxtmiljö, visar på den särskilda betydelse som de bostadsnära omgivningarna har” (Kristensson, 2003, s. 18).

Kristensson (2003;2007) hävdar att en god bostadsnära utemiljö kan ses som en direkt förlängning av den egna bostaden och att den likt det egna hemmet är en emotionellt laddad plats.

2.2 Bostadsgårdens olika roller

Bostadsgården har en kollektiv karaktär, den är allas och samtidigt ingens (Kristensson, 2007); gården är en för de boende gemensam yta, vilket kan vara utmanande men samtidigt erbjuda stora sociala värden och vardagsgemenskap (ibid).

Hur de boende använder sig av gården varierar stort, bland annat beroende på var i livet de befinner sig; exempelvis skiljer det sig stort i hur barn i åldrarna 4-9 år använder den bostadsnära miljön jämfört med hur äldre boende i åldrarna 65 år och uppåt nyttjar gården (Jergeby, 1996). Barns lek är ofta handgriplig och direkt beroende av lekmiljöns fysiska utformning och utbud (Kristensson, 2007). Om bostadsgården har varierande miljöer som stimulerar till utforskande lek, eller mer riktade lekredskap som exempelvis gungor har det stor betydelse för barnets upplevelse av gården som lektrum och möjlighetsrum (ibid).

Äldre brukare har ofta inte samma ytbehov som barn eller barnfamiljer – småskaligheten kan många gånger uppfattas som något positivt – däremot ställer de ofta högre krav på gårdens estetiska kvaliteter (Kristensson, 2003). En bra bostadsgård behöver därför svara mot en rad olika behov och härbärgera en mängd olika funktioner.

Kristensson (2003) identifierar fyra huvudsakliga användningsområden och roller som bostadsgården har. I detta avsnitt behandlas dessa användningsområden samt hur de präglas av gårdsrummets rymlighet.

Vardagsrum

Gårdens bostadsnära läge gör att den kan fungera som en förlängning av det egna hemmet (Kristensson, 2003). De aktiviteter som hör till gårdens roll som vardagsrum påminner om de som äger rum i småhusträdgården; ”exempelvis att läsa en bok, sola, grilla, umgås med familj och vänner, eller pyssla med blommor och odlingar” (Kristensson, 2007, s. 9).

Gårdsrummets rymlighet påverkar vad som är möjligt att göra samtidigt på gården. Är ytans omfattning otillfredsställande kan – förutom konkurrens om vilken aktivitet som äger rum – även en situation av *rumslig närhet* uppstå (ibid). Kristensson (2003) menar att små gårdsrum kan försvåra möjligheterna att känna sig privat på gården; några av hennes intervjupersoner vittnar om att de känner sig uttittade och att den rumsliga närheten i många fall upplevdes som påträngande. På små gårdar med privata uteplatser i markplan ökade den påträngande känslan av rumslig närhet (ibid). Det gemensamma utrymmet i gårdsrummets mitt tenderar på

allt för små gårdar att inte användas för de aktiviteter som hör till bostadsgårdens roll som *vardagsrum* (ibid).

Lekmiljö

Barnfamiljer är den kategorin boende som nyttjar gården mest, och gården är viktig för föräldrarnas känsla av samhörighet (Kristensson, 2003). Det är dock barnen som bör betraktas som huvudanvändarna av den bostadsnära utemiljön (ibid). Barn har ett konkret förhållningssätt till sin omgivning och utemiljön kan beskrivas som ett möjlighetsrum (Skantze, 1996). Rymligheten och utformningen av bostadsgården påverkar direkt vilka lekar och aktiviteter som där kan äga rum (ibid).

Kristensson (2003) menar att det finns ett samband mellan rymlighet och god lekmiljö. Större gårdar är ofta mer varierade till innehållet och därmed mer stimulerande som möjlighetsrum (Kristensson, 2003); här finns plats för större och mindre rumsbildningar, multifunktionella ytor, varierad grönska samt programmerade lektytor, som sandlådor och gungor för de minsta barnen (ibid). Små gårdsrum har svårare att rymma miljöer som kan stimulera den oprogrammerade, fantasiburna leken (ibid); här accentueras även motsättningar mellan barnens behov av lekutrymmen och möjligheterna att skapa lugn och ro och en estetiskt tilltalande miljö för andra kategorier av brukare (Kristensson, 2007). I de fall gårdsrummet är för litet och ytorna är övervägande hårdgjorda kan barnens lek orsaka buller, vilket ofta uppfattas som något negativt för andra brukarkategorier (ibid).

Utsikt

Gårdens roll som utsikt är kopplat till det ”upplevelseinriktade bruket av gården” (Kristensson, 2003, s. 431):

Gården ligger direkt utanför bostaden och de flesta kan också se den genom lägenhetens fönster. Vi passerar över den varje dag på väg till och från hemmet. Gårdens roll som utsikt handlar om vilka intryck av gården vi får, via våra ögon (Kristensson, 2007, s. 9).

Grönskan är ett centralt inslag i den estetiska upplevelsen av gården (Kristensson, 2003); grönskan ger även ”lugn, rymd och viss distans” (Kristensson, 2007, s. 9). Sociologen Sören Olsson har undersökt hur boende ser på sin boendemiljö och sitt grannskap (Olsson, et al., 1997). Av Kristenssons (2003) och Olssons (1997) undersökningar framgår det att de boende ofta använde ordet grönt synonymt med ordet vackert; idealbilden som förmedlas av de boende varierade från småskaliga, välskötta och blomsterrika gårdar som påminner om hemträdgården – till rymliga gårdar med stora, uppvuxna träd som förmedlar en känsla av urban grönska och vardagsnatur.

En estetiskt tilltalande gård har två huvudsakliga uppgifter: dels att erbjuda vackra vyer för betraktaren, dels att förmedla ett intryck till och imponera på besökare (Kristensson, 2003). Kristensson (2003) menar att gården som bostadsnära utemiljö har en identitetsskapande betydelse; ”det är inte oviktigt hur boendemiljön uppfattas av andra” (ibid, s. 432). Gårdens skick är därmed av betydelse – i Kristenssons (2003) undersökningar framgår av de boende att växtligheten på gården gärna får vara ”välskött, snygg och prydlig” (ibid, s. 432). Gårdens upplevelsevärden och utsikten från bostaden har stor betydelse och är en viktig faktor vid val av bostad (Jergeby, 1996; Minoura, 2019).

Rymligheten påverkar det estetiska innehållet. I Kristenssons (2003) undersökningar framgår att rymligare gårdar oftare är mer gröna och därmed mer tilltalande som utsikt. Mindre gårdar har svårare att rymma samma mängd grönska; de kan vara välskötta och snygga men är ofta mer hårdgjorda och kan sällan förmedla en känsla av urban natur, eftersom ytan inte räcker till (Kristensson 2003, 2007).

Utsiktens värden ligger – förutom i utblick över en lummig och estetiskt tilltalande grönska – även i de aktiviteter som äger rum på gården; att titta ut från köksfönstret och se barn leka på gården kan bidra till en hemtrevnadskänsla inte minst för barnfamiljer och många av de äldre i gårdens hushåll (ibid).

Mötesplats

Gården är grannskapets viktigaste *sociala arena* där de boende avsiktligt eller mer slumpartat kan träffas i sin vardag (Kristensson, 2007). Grannkontakter och gemenskapen är bidragande till att skapa trygghet och trivsel på bostadsgården (ibid).

Bostadsgården erbjuder, till skillnad från den egna lägenheten ”möjligheter att skapa grannkontakter utan att dessa blir för närgångna eller privata” (Olsson, 1997, s.108). Kristensson (2007) förklarar att olika brukargrupper och boende har olika syn på grannrelationer, eller olika behov av umgänge med sina grannar: ”bostadsgården är en bra mötesplats i detta avseende. De boende kan själva bestämma om och när de vill möta sina grannar på gården” (Kristensson, 2007, s. 9).

Kristensson (2003) ställer sig frågan hur bostadsgårdens rymlighet påverkar gårdens funktion som social arena. På den frågan finner hon inget absolut svar men konstaterar att för de *spontana* pratstunderna och *kortare* interaktionerna är rymligheten av mindre betydelse; dessa kan äga rum i trapphuset, i tvättstugan, eller när man parkerar cykeln, etc. Men mötesplatser där människor uppehåller sig

längre stunder ställer högre krav på utformning och innehåll tillsammans med de estetiska kvaliteterna (ibid).

Kristensson (2003) tar även upp motsättningarna mellan autonomi och gemenskap; en bra bostadsgård måste kunna tillfredsställa de samtidiga önskemålen om gården som en plats för vila och avkoppling, och gården som en större boendegemenskap med lek och rekreation. I detta avseende är en rymligare gård att föredra då en större yta minskar risken för eventuell konkurrens om gårdsrummet (ibid).

2.3 Bostadsgården som en gemensam neutral arena

Gårdens roll som *social arena* viktigt för att skapa trygghet, tillhörighet och granngemenskap (Kristensson, 2003). Olsson (1997) menar att gården även bör vara en *neutral arena* där grannar själva kan välja *om* de vill delta och *när* de vill dra sig tillbaka. Gårdens förmåga att fungera som en neutral arena är beroende av dess rumsliga förutsättningar:

En liten gård har svårt att inrymma flera grupper av människor samtidigt (Kristensson, 2003); som exempel kan den enda sittplatsen vara placerad vid sandlådan eller lekplatsen och därmed vara implicit förbehållen barnfamiljer. ”Finns där bara en sittplats, och det redan sitter människor där, är den också upptagen i en konkret mening” (Kristensson, 2003, s. 429). Gemenskaper till trots finns det alltid de som känner sig ovälkomna genom att de inte tillhör gruppen i fråga, vilket kan bli ett socialt hinder för att gå ut på gården (Ehn, 1996). Även Kristensson (2003) betonar vikten av att gården fungerar som en neutral arena eftersom alla boende inte känner sig inkluderade i de etablerade gemenskaperna.

En rymligare gård fungerar bättre än en mindre gård som *neutral arena*; en större yta underlättar möjligheterna att välja när och om granninteraktioner ska ske. En rymligare gård behöver däremot inte nödvändigtvis fungera bättre som *social arena* än en mindre gård. Kristensson (2003) förklarar att rumslig närhet ökar chanserna för kontakt och kan vara gynnsamt för sociala relationer grannar emellan. Om utemiljön är utformad så att den ger många tillfällen till att man stöter på varandra, skapar den också förutsättningar att lära känna sin granne (ibid).

Huruvida denna rumsliga närhet resulterar i positiva grannrelationer är emellertid kopplat till de sociala förutsättningarna för kontakt (Kristensson, 2003) – exempelvis ”likhet i livssituation” (ibid, s. 430). I Olssons (1997) och Kristenssons (2003) undersökningar av mindre bostadsgårdar fann de bland annat att pensionärer ofta uppskattade sina ytmässigt begränsade gårdar; korta avstånd till grannen framstod som en positiv faktor vilket underlättade samtal även när var och en satt

på sin egen uteplats. God sammanhållning och granngemenskap kan vara en grund för tolerans som är nödvändig på en liten gård som präglas av rumslig närhet (Olsson, 1997). Goda grannrelationer kan fungera som ett *socialt smörjmedel* och kan på trängre gårdar minska risken för friktion och konflikter grannar emellan (Kristensson, 2003).

2.4 Bostadsgården ur ett territoriellt perspektiv

Bostadsgårdens utformning skapar territoriella förutsättningar som påverkar hur gården uppfattas och används av de boende (Minoura, 2019).

2.4.1 Dimensionen privat - offentlig

I sitt forskningsarbete om grannskap och boendemiljö (Olsson, et al., 1997) använder sig författarna av, och redogör för dimensionen privat-offentlig som rör utemiljöns grad av tillgänglighet och brukarnas känsla av tillhörighet:

Privata utrymmen tillhör, och kontrolleras av, det enskilda hushållet. På bostadsgården kan en uteplats vara privat om den är exklusiv för lägenheten i markplan.

Halvprivata utrymmen tillhör och är tillgängliga för en grupp boende som tillsammans kontrollerar ytan. På en bostadsgård utgörs denna yta oftast av ett centralt beläget större sammanhängande, och för de boende gemensamt gårdsrum.

Halvoffentliga utrymmen eller bostadsgårdar tillhör de anslutna hushållen men är samtidigt öppna för utomstående, exempelvis via en passage som löper genom gården.

Offentliga utrymmen kan jämföras med allmän platsmark; gator, torg och parker. Offentliga utrymmen är tillgängliga för allmänheten och den enskilde brukaren har oftast liten eller obefintlig kontroll över platsen.

Dimensionen privat – offentlig som Olsson et al. (1997) redogör för är naturligtvis en schematisering; i det verkliga fallet kan skalan vara mer flytande och upplevelsen av tillhörighet och kontroll variera personer emellan och variera inom samma brukargrupp, men idealtyperna ger ändå en viss förståelse för hur utrymmen kan upplevas.

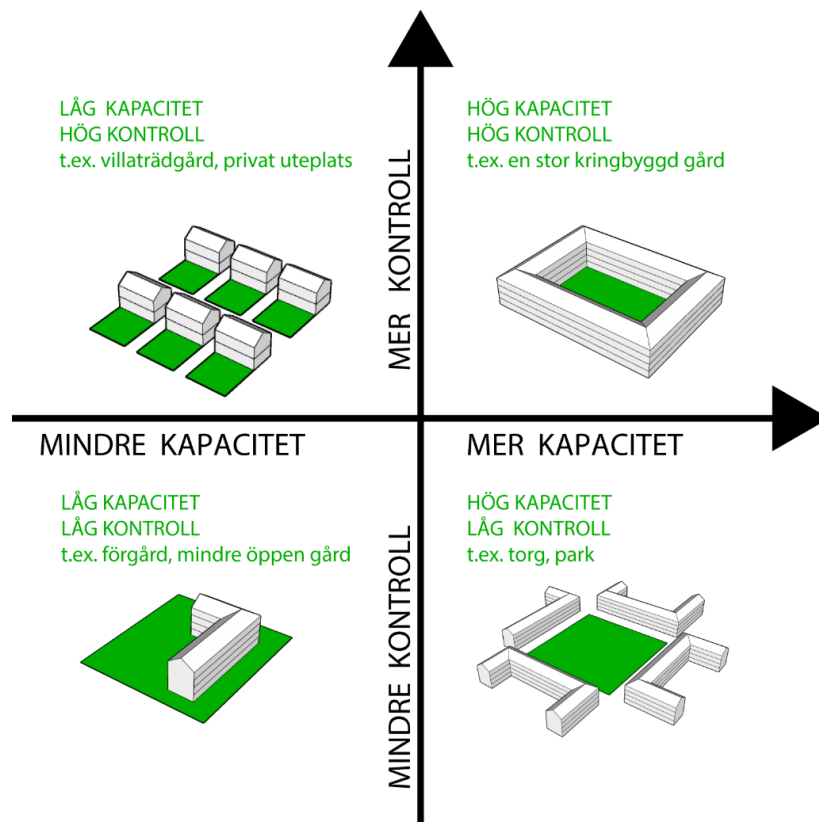
2.4.2 Kontroll och kapacitet

Eva Minoura, arkitekt, projektledare på Sveriges Arkitekter och författare till avhandlingen *Uncommon Ground: Urban Form and Social Territory* (2016) har forskat på hur boende ser på sina bostadsgårdar och hur olika bebyggelseformer tolkas av människor i territoriella termer. Minoura kritiserar användningen av dimensionen privat-offentlig som ofta används inom planering av bostadsgårdar; begreppen kan vara problematiska då de saknar rumslig innebörd. Istället beskriver de effekten man vill uppnå (Minoura, 2019).

Minoura (2019) menar att olika gårdstyper istället bör beskrivas utifrån deras rumsliga förutsättningar. I sin forskning formulerar hon två centrala begrepp – kontroll och kapacitet – som samverkar för att skapa territorier (ibid):

Kontroll rör rumslig inramning och gränser. Hög kontroll ger högre grad av privathet; låg kontroll leder till högre grad av offentlighet.

Kapacitet avser ytans (bostadsgårdens) storlek och rymlighet. Hög kapacitet ger högre grad av offentlighet och låg kapacitet ger högre grad av privathet, se figur 1.

Figur 1. Illustration över parametrarna kontroll (avgränsning) och kapacitet (rymlighet).
Baserad på Minoura 2019.

Gårdsrummets avgränsning (kontroll) får konsekvenser för hur det används; väl avgränsade eller kringbyggda bostadsgårdar skapar en känsla av tillhörighet och trygghet (Minoura, 2016). Minoura (2019) menar att tryggheten är en kvalitet som grundläggs av platsers utformning; den upplevda tryggheten påverkar stort sociala beteenden på gården och är avgörande för hur de boende använder gården och huruvida de upplever gården som *sin*.

Genom att titta på spår av användning och lek kan man få en uppfattning om huruvida de boende upplever sin gård som trygg eller ej (Minoura, 2019). Kvarlämnade lekredskap på gräsmattan eller i sandlådan vittnar om att gården uppfattas som trygg av de boende (ibid). Saknas det spår av användning och lekredskap kan det vara på grund av en upplevd otrygghet – antingen brukas gården inte lika aktivt eller så plockar föräldrarna med sig lekredskapen in för att inte någon ska stjäla eller fördärva dem (ibid). En ännu mer talande indikator på den upplevda tryggheten är om barn får vistas där själva (ibid):

”Små barn (under 7 år) släpps inte ut på en öppen gård utan uppsikt annat än undantagsvis, till exempel om en hög grad av social kontroll råder på grund av att många vistas där samtidigt. En både öppen och relativt oanvänd gård som varken har rumslig eller social kontroll kommer med all sannolikhet att användas mindre av ensamma barn” (Minoura, 2019, s. 71).

Kapaciteten är också avgörande för hur bostadsgården används (Kristensson, 2003). Rymligare bostadsgårdar med högre kapacitet möjliggör att fler aktiviteter samtidigt – som t.ex. odling, solbad och lek – utan att brukarna behöver störa varandra. Gårdsrum med lägre kapacitet tenderar att inte utnyttjas i samma utsträckning som rymligare gårdar (Minoura, 2019). Gårdar med låg kapacitet och hög kontroll kommer sannolikt att upplevas tillhöra de som brukar den mest eller de som gör personliga tillägg med möbleringar eller utsmyckningar; på mindre gårdar får de boende konkurrera om en begränsad yta vilket försvårar för flera att använda ytan samtidigt (ibid).

Det ska sägas att bostadsgårdar med stor kapacitet och rymlighet avser bostadsgårdar med stor andel gemensamma ytor, tillgängliga för samtliga gårdens brukare. Privata uteplatser räknas inte till det gemensamma gårdsrummet. Men stor kapacitet behöver inte nödvändigtvis innebära en enda stor sammanhängande yta. Kristensson (2003) menar att rumslig variation inom gårdsrummet kan minska friktionen mellan olika brukargrupper och möjliggöra olika simultana aktiviteter.

Är kapaciteten för stor, och antalet hushåll som nyttjar bostadsgården för många, kan användningsgraden bli lidande då gårdsrummets stora yta ger det en mer offentlig karaktär; gården blir svår att överblicka och många grannar förblir

anonyma, något som påverkar de boendes känsla av ansvarighet och tillhörighet negativt (Olsson, et al., 1997).

För att sammanfatta kan sägas att både bostadsgårdens kontroll och kapacitet är avgörande för hur bostadsgården används. En öppen bostadsgård, eller en bostadsgård med otydlig inramning och/eller gränser (gränssnitt) tenderar att påverka användningsgraden negativt (Minoura, 2019). Där kontrollen är låg är känslan av trygghet och tillhörighet detsamma. Gårdsrummets rymlighet – kapacitet – är också avgörande för gårdens användningsgrad. Större kapacitet tillåter fler aktiviteter att äga rum samtidigt. Lägre kapacitet gör gårdsrummet mindre användbart och färre aktiviteter ryms samtidigt vilket kan leda till konkurrens om den begränsade ytan (Kristensson, 2003; Minoura, 2019).

2.5 Användbarhet och granngemenskap

Rätt utformad, med en balans av kontroll och kapacitet, kan bostadsgården främja de boendes känsla av platstillhörighet och gårdens sociala sammanhållning (Minoura, 2019). Olsson (1997) kallar fenomenet för en *gemensam neutral arena*:

”En gård som tillhör de boende, som är användbar både för vuxna och barn – den blir också använd och uppskattad. Den får genom att vara en neutral arena där de boende ser varandra, möts, samtalar utan större förpliktelser osv stor betydelse för socialt liv i grannskapet och skapar ofta den fysiska ramen för det folk uppfattar som sitt grannskap” (Olsson, et al., 1997, s. 210).

I ett sammanfattande kapitel (1997, s. 210-218) presenterar Olsson några speciellt viktiga egenskaper gällande bostadsgårdens utformning, innehåll och användbarhet som antingen understödjer eller motarbetar den gemenskap Olsson kallar *grannskapet*:

Gårdsrummets avgränsning och rumslighet.

En tydligt avgränsad gård, likt den traditionella kringbyggda bostadsgården ger bra förutsättningar för att gårdsrummet ska uppfattas som trygg (Olsson, 1997). Tydlig avgränsning gör att grannarna upplever gården som sin (ibid).

Användbarhet. Olsson menar att det viktigaste är att det finns lekytor för barnen och gärna sittplatser i anslutning till lekytorna (Olsson, 1997). Men även andra brukargrupper uppskattar att kunna vistas ute – sola, läsa eller sköta om rabatten på gården – därför bör en del sittplatser placeras en bit ifrån lekytorna (ibid).

Skala [rymlighet]. En gemensam gård blir en fysisk ram för det sociala livet på gården (ibid). Olsson (1997) menar att det finns en övre gräns för gårdsrummets kapacitet och antalet hushåll som nyttjar gården. Passeras denna gräns blir

överblickbarheten, ansvarigheten och kontrollen lidande (ibid). Olsson (1997) menar dock att den gränsen är svår att se; stora gårdar kan ha bra granngemenskap trots att överblickbarheten är låg (ibid).

På små gårdar kan eventuella konflikter bli infekterade och svåra att hantera; här är det svårt att söka sig till en avskild yta eller undvika grannar man helst inte vill umgås med (ibid).

Estetik. Estetiska kvaliteter och vackra inslag eller unika planteringar uppskattas av de boende. Variation, lummighet och äldre, ofta rustika material ger gården en identitet, och de boende har ”något att bjuda på” (ibid, s. 214) för besökare och vänner (Olsson, 1997).

I citatet i avsnittets inledning förklarar Olsson att en användbar gård också används. Som Kristensson (2003) påpekat är närhet en förutsättning för kontakt; en gård som används har större chans att resultera i positiva grannrelationer. Omvänt gäller att en oanvändbar gård ofta förblir oanvänd (Minoura, 2019). Spenderar de boende inte lika mycket tid på den gemensamma gården försvåras kontakten grannar emellan och gården fungerar inte som den sociala arena den potentiellt sett kan vara (Olsson, et al., 1997).

Avslutningsvis menar Olsson (1997) att grannskap och gemenskap inte per automatik uppstår trots bra utformade bostadsgårdar; men en väl genomtänkt utformning underlättar för granngemenskaper att ”lättare skapas av intresserade i en del skeden av livet” (ibid, s. 185) . En gård som fungerar som *neutral arena* upplevs av de boende tillhöra dem alla, och en sådan gård har också bättre förutsättningar att fungera som *social arena*; den kan vara en grogrund för den gemenskap Olsson kallar grannskapet (ibid).

2.6 Bostadsgårdens funktionsmått

Bostadsgårdens rymlighet inverkar på dess miljöerbjudande och användbarhet. Det blir därmed relevant att ställa sig frågan hur rymlig en bostadsgård bör vara. Enligt Plan- och bygglagen (PBL 2010:900 8 kap. 9§) gäller att:

”om tomten ska bebyggas med byggnadsverk som innehåller en eller flera bostäder [...] ska det på tomten eller i närheten av den finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse”

Många byggnads- och landskapsarkitekter (se bl.a. Kristensson, 2003; Kling, 2017; Minoura, 2019) menar att plan- och bygglagens formulering är allt för vag för att värna om gårdsrummets storlek. Kristensson (2003) förklarar att när PBL trädde i kraft år 1987 övergick regelverket från detaljstyrning till ramlagstiftning; de statliga

normeringar som omfattade friytor på tomtmark togs bort, och istället skulle frågan om vad *tillräckligt stor friyta* är tolkas och avgöras på kommunal nivå.

Plan- och bygglagens vaga formulering gör det relevant att undersöka bostadsgårdars utformning, rymlighet och funktionalitet. I texten som följer sammanfattas några slutsatser, rekommendationer och funktionsmått från forskare inom arkitektur och boendemiljö:

Gårdsrummets storlek – Storleken på gårdsrummet påverkar dess möjliga användning och förmåga att rymma samtidigt aktiviteter (Kristensson, 2003; Minoura, 2016). Minoura ger följande rekommendation gällande gårdsrummets storlek:

”1 200 kvm samlat och gemensamt gårdsrum med enskilda uteplatser undantagna” [...] Ska gården dessutom ha plats för privata uteplatser till lägenheter i markplan bör den vara ännu större, minst 1 500 kvm.” (ibid, s. 98)

Minoura menar att de positiva effekterna av rymlighet planar ut när gårdsrummet är större gårdar 1 500 kvm; en gård på 4 000 kvm behöver därmed inte fungera bättre än en gård på 1 500 kvm (Minoura, 2019). Alltför väl tilltagna gårdar medför fler anslutna hushåll och möjligen en lägre känsla av kontroll, tillhörighet och ansvarighet (Olsson, et al., 1997; Minoura, 2019).

Rymlighet – Rymlighet kan beskrivas som yta per person. En rymligare gård står sig bättre mot slitage och överbelastning (Minoura, 2019). På en gård som inte är tillräckligt rymlig kan det uppstå konkurrens där ytan inte upplevs som tillräcklig (Olsson, et al., 1997; Kristensson, 2003).

En bostadsgårds rymlighet kan med fördel beräknas enligt formeln *antal kvadratmeter gård per bostad* (Minoura, 2019). I de fall man inte har kännedom om antalet hushåll i en fastighet kan man använda sig av måttet bruttoarea:

Bruttoarea, förkortat BTA, är ett mått som beskriver den yta en byggnad upptar på marken multiplicerat med antalet våningsplan – dvs. BTA beskriver den sammanlagda ytan av en byggnads alla våningsplan (Boverket, 2021). I planeringssammanhang motsvarar 100 BTA en bostad (Minoura, 2019).

I sin avhandling förespråkar Kristensson ett mått på 20 kvm gård per bostad (Kristensson, 2003); Minoura (2019) menar att den siffran är svår att argumentera för idag eftersom exploateringsstakten är högre än vid millennieskiftet.

Minoura (2019) rekommenderar istället en rymlighet på 10-20 kvm gård per 100 BTA.

Andel grönyta – Användningen av bostadsgården ökar om det finns en balans mellan hårdgjorda ytor och grönytor (Kristensson, 2003; Minoura, 2019); ”växtligheten måste få förutsättningar för att både trivas och återhämta sig från slitage” (Minoura, 2019, s. 101).

Kristensson (2003) rekommenderar ett mått på 50 % grönyta per bostadsgård.

Solljus – Spacescape är ett forskningsdrivet konsultföretag med fokus på stadsbyggnad, arkitektur och samhällsplanering. Spacescape utförde ett forsknings- och utredningsprojekt för Bergens kommun i Norge 2015, i syfte att undersöka hur invånarna använde och upplevde sin stad. Projektet resulterade i rapporten *Mäta stad* (2016) som innehåller mått, riktlinjer och rekommendationer för hur stadsmiljön kan utformas. Spacescape rekommenderar att en bostadsgård är solbelyst till minst 50 % vid vår- och höstdagjämning kl. 12.00 (Spacescape, 2016).

Inramning – ”Bostadsgårdars inramning har stor påverkan på hur boende uppfattar och använder dem” (Minoura, 2019, s. 102). Graden av exponering mot det offentliga rummet (gatan) korrelerar med de boendes känsla av tillhörighet och kontroll (Minoura, 2019). Ju tydligare inramning desto mer upplever de boende att gården är deras. Öppna gårdstyper och otydliga gränser leder ofta till att de boende inte känner någon rådighet över platsen eftersom territoriet är otydligt.

Tydlig inramning av gårdsrummet främjar boendeinitiativ, ansvarighet och upplevd trygghet (Olsson, et al., 1997; Minoura, 2019);

Minoura rekommenderar en slutenhet på 85-100 % (Minoura, 2019).

Kvarterets stadens historiska utveckling

Det industriella genombrottet i Sverige kan sägas ha infallit under 1870-talet; industrierna liksom de nya arbetstillfällena förlades oftast till större städer vilket medförde stora befolkningsomflyttningar från landsbygd till stad (SCB, 2015). Städernas växande invånarantal innebar ett ökat behov av bostadsbyggande. Arkitekten och historikern Björn Linn förklarar i sin doktorsavhandling *Storgårdskvarteret – Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär* (1974) att:

Uppgiften att möta detta behov [av nya arbetarbostäder] ålades till en början i stort sett den privata företagsamheten. Både produktions- och förvaltningsmässigt var bostadsmarknaden sammansatt av små enheter, konjunkturbunden, spekulativt betonad och med låg kvalitetsnivå på produktion och underhåll. Det som byggdes rymde problem av social, hygienisk, estetisk och allmänt miljömässig natur. (Linn, 1974, s. 109)

Arkitekturhistorikern Steen Eiler Rasmussen (1951) förklarar att Urbaniseringen medförde att markpriserna steg och exploateringsgraden drevs upp. Spekulationsbyggmästarna ville maximera profiten genom att bygga högt och tätt; arbetarkvarterets bebyggelse blev alltmer kompakt och bakgårdarna bebyggdes med gårdshus, utedass, soptunnor och vedbodnar (ibid). Den fria ytan blev allt mindre; trångboddheten inomhus var inget nytt, men nu fanns det inte heller någon yta utomhus att vistas på (Linn, 1974), se figur 2.

Figur 2. Kv. Eldaren, Stockholm. Kvarter med tät gårdsbebyggelse. Byggnadsår 1902-1903. fotograf okänd, 1940-tal.

https://sv.wikipedia.org/wiki/Storg%C3%A5rdskvarter#/media/Fil:Vasastan,_kvarteret_Eldaren.tif
ff [Använd den 03 mars 2023]

I slutet av 1800-talet höjdes röster i protest mot det spekulativa, avreglerade byggandets olägenheter (Linn, 1974). På åtskilliga håll i Europa försökte det allmänna genom olika lagstiftningsåtgärder förbättra situationen; målen var framförallt formulerade från hygieniska utgångspunkter. För den gemensamma utemiljön var huvudmålet att vinna större och bättre fungerande friytor i stadsbebyggelsen; medlet till detta var att begränsa exploateringsgraden och med stadsplanerna samla friyteutrymmena till större stycken. Tanken om det kringbyggda storgårdskvarteret med en gemensam, planerad gård var född (ibid):

”Mellan 1910- och 1920-talen, uppstod [i Sverige] ett stadsbyggande som strävade efter tydlighet och uniformitet. Bostadskvarteren drevs mot större sammanhållna enheter. Olika husvolymmer i ett kvarter slogs ihop till ett block med en gemensam gård. Storgårdskvarteret såg dagens ljus med en stor, generös och central, samfällid gård. [...] Storgårdskvarteret motarbetade, tillsammans med egnahemsrörelsen och modernismens stadsbyggande, 1800-talets stadsmiljöer som var trånga, överbefolkade och ohälsosamma. Inte minst storleken på storgårdskvarterens gårdar var något som betonades. Normalbostaden vid den här tiden var l r o k och gårdens storlek var viktig som kompensation för den trånga bostaden.” (Kling, 2017)

Utifrån, sett från gatan, är likheten mellan storgårdskvarteret och den äldre täta kvartersbebyggelsen påtaglig; trots närmast kaotiska bakgårdar hade de högexploaterade arbetarkvarteren likt storgårdskvarteren ofta sammanhållna, representativa fasader ut mot gatan (Linn, 1974). Skillnaden ligger i storgårdskvarterets avsaknad av gårdshus och fysiska fastighetsgränser som avskärmande staket, murar och plank; exploateringsgraden är lägre och gårdsrummet större.

De ekonomiska möjligheterna att genomföra denna exploateringsbegränsning fick man framförallt genom att hålla markpriserna nere, vilket krävde subventioner från det allmänna (Linn, 1974).

Linn (1974) menar att det svenska bostadsbyggandet och stadsbyggnadsidealerna skiljer sig från kontinentala Europa. Där exempelvis Tyskland, Nederländerna, Österrike och Danmark i början av 1900-talet hade en mer enhetlig och långsiktig politik – med stödformer åt bostadsbyggandet genom lagstiftning, nya beskattningsformer, uppbyggnad av fonder för lån och bidrag, etc – har de svenska stadsbyggnadsidéerna och stödåtgärderna varit mer spridda. De första svenska insatserna från det allmänna för att lösa bostadsbristen var inriktade på småhus genom den statsunderstödda egnahemsrörelsen, och där andra länder (nämnda ovan) arbetat långsiktigt med stödåtgärder, var de svenska insatserna mer fluktuerande (ibid):

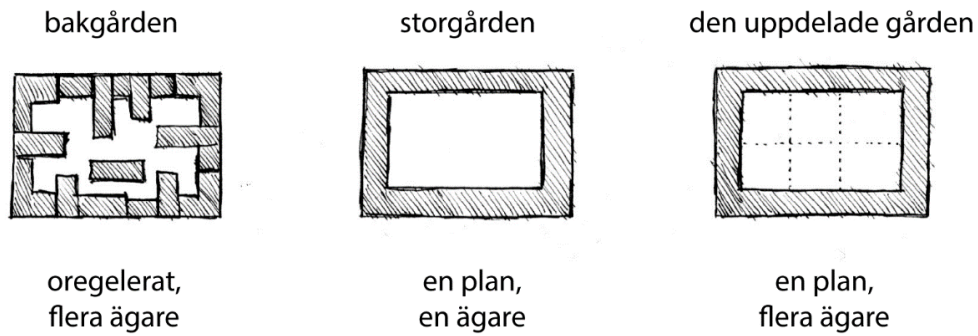
”Situationen i Sverige under 1920-talet skiljer sig därför från förhållandena i de länder där samhällsstödet fick en mer konsekvent och långsiktig utformning. Under åren omkring 1920 fanns med kommunerna som byggherrar förutsättningar som drev fram stora bebyggelseenheter, ofta i kvartersformat. [...] Med avvecklingen av det offentliga stödet [1922] följde en återgång till förkrigstidens [innan 1914] produktionsstruktur. Småkapitalet, som bar en väsentlig del av byggandet, kunde inte behärska större objekt än den lilla tomten som del av kvarteret, och följaktligen krympte fastighetsstorlekarna – liksom även lägenheternas format.” (Linn, 1974, s. 198)

Många av de kvarter som planerats att vara sammanhållna enheter kom därmed att inte realiseras i praktiken. Istället uppfördes det kringbyggda kvarteret etappvis, fastighet för fastighet, ibland med flera års mellanrum (Rasmussen, 1951) och med flera olika fastighetsägare inblandade (Olsson, et al., 1997):

”Eftersom ägoförhållandena vanligen innebar att varje hus i ett kvarter kunde ha olika ägare och dessa ville skydda sin tomt från utomstående hägnades denna in. [...] Till ett hus kom ofta att höra en liten gård avgränsad av huset och en mur eller annat stängsel mot andra smågårdar. Men visuellt och ljusmässigt öppnade sig alltså kvarterens inre. [...] Storgårdskvarteren krävde en enhetlig planering för hela kvarteret och helst en enda ägare. När det fanns flera ägare fanns också risken att gården snart var uppstyckad.” (Olsson, et al., 1997, s. 77)

De stora stadsplanerna från de svenska städernas expansiva fas under tidigt 1900-tal möjliggjorde uppförandet av stora enheter och sammanhängande öppna gårdsrum, vilket skiljer sig från det spekulativa, organiska och nyckfulla bostadsbyggandet av tidiga arbetarkvarter i de industrialiserade städerna. Men förutom skillnader i grad av planering och reglering tycks även ägandeförhållandena inverka på det slutliga gårdsrummets tillgängliga friyta, vilket citatet ovan vittnar om. Fler inblandade fastighetsägarare torde innebära en mer komplex och utdragen byggnadsprocess som bland annat är känslig för konjunktursvängningar.

Hur kvarteret som helhet utvecklats påverkar följaktligen gårdsrummet. Tre olika huvudtyper av omgärdade gårdsrum kan skönjas; den täta *bakgården* från det spekulativa, oreglerade byggandet, *storgården*, planerad och uppförd som en enhet, samt *den uppdelade gården*, planerad som en enhet men uppförd i etapper och ofta uppdelad enligt fastighetsregistret, se figur 3 på nästa sida.

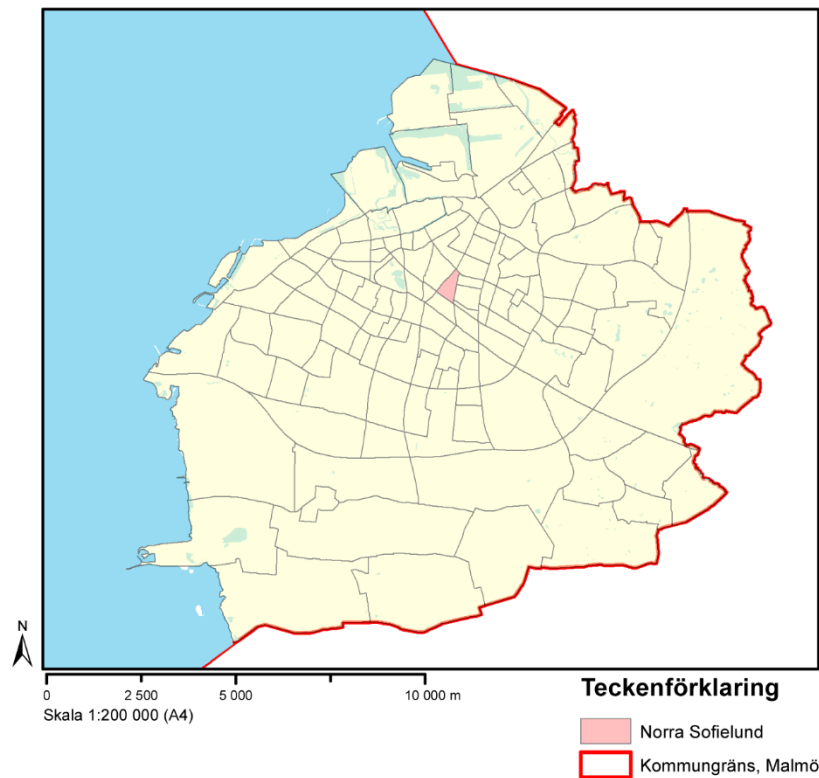
*Figur 3. Tre typer av kringbyggda bostadsgårdar.
Egen illustration. Inspirerad av Walter Gropius "Vom Block zur Zeile" från 1929.*

Den tidsperiod då storgårdskvarteren kom att byggas i Sverige blev kort och sträckte sig framförallt över 1910-och 1920-talen (Kling, 2017). Kortsiktiga stödåtgärder och subventionering i kombination med skiftande stadsbyggnadsideal och ekonomiska kriser – till följd av första världskriget (1914-1918), börskraschen 1929 och Kreugerkraschen 1932 – försvårade uppförandet av enheter av den magnitud som storgårdskvarteren innebar (Linn, 1974).

Med 1930-talet kom de funktionalistiska stadsbyggnadsidéerna till Sverige vilket förändrade stadsbyggandet radikalt (Olsson, et al., 1997). Funktionalismen kan ses som ett fullföljande av kritiken mot den mörka, fuktiga och osunda 1800-talsstaden. Hus och lägenheter skulle få sol och luft och från alla håll. Slutenheten och det omgärdade kvarteret luckrades upp och ersattes av ett öppenhetsideal som förverkligades genom de friliggande lamellhusen som ofta lades ut i naturen eller omgivna av stora gräsmattor (ibid). Från 1930-talet och ett halvt sekel framåt planerades mycket få kringbyggda gårdar i Sverige (ibid).

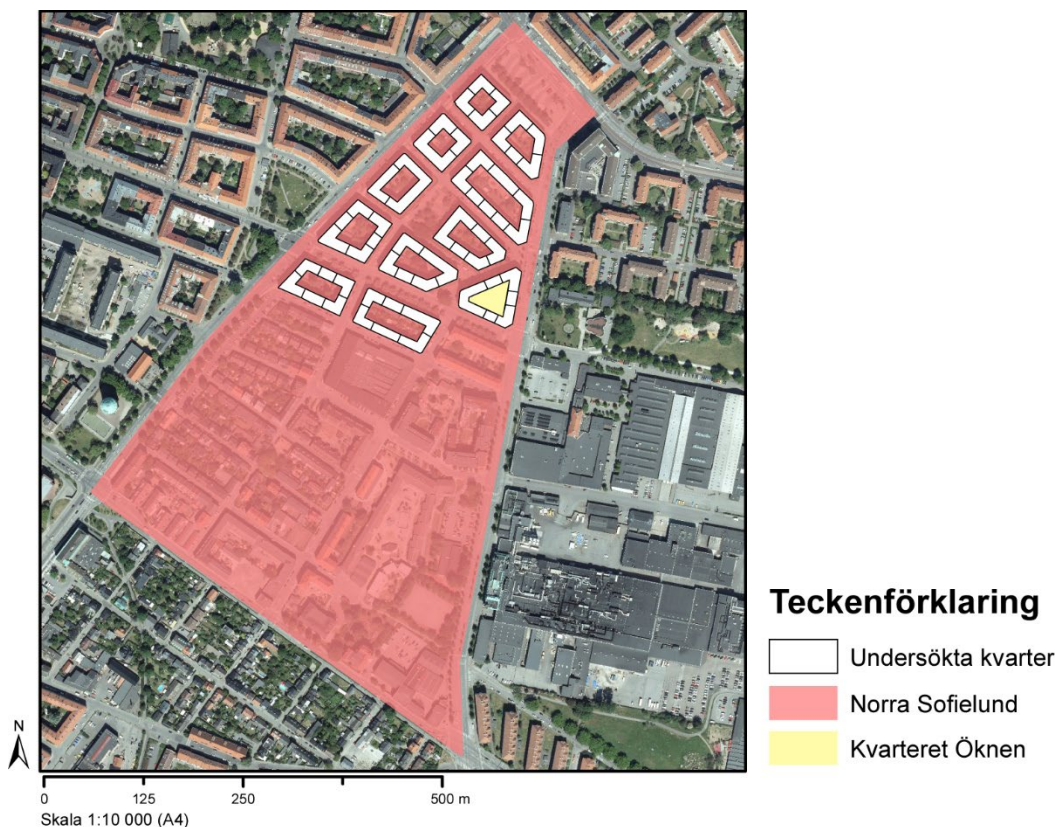
Introduktion till undersökningsområdet

3.1 Orienteringskartor, Norra Sofielund

Figur 4. Orienteringskarta, Norra Sofielunds läge i Malmö.

Det undersökta området Norra Sofielund är centralt beläget i Malmö, se figur 4, och har en befolkningsciffr på 4 080 personer, varav 43% har utländsk bakgrund (Malmö stad, 2021). Andelen barn i Norra Sofielund (åldrarna 0-15 år) ligger på 17 % (ibid).

*Figur 5. Geografisk och bebyggelsetypologisk avgränsning. Kartograf: Kaspar Jarl Skute.
GSD-Fastighetskartan, vektor © Lantmäteriet (2022);
Bakgrundsbild: GSD-Ortofoto, 0,16m färg © Lantmäteriet (2022).*

Bebyggelsen i området består av en blandning av småhus och flerbostadshus samt äldre industribebyggelse som idag används för andra verksamheter. Mitt arbete är avgränsat till att undersöka kringbyggda flerbostadshus av kvartersstruktur, se figur 5.

Kvarteret Öknen, markerat i gult i figuren ovan, är en samfällighet bestående av flera mindre fastigheter. Kvarteret Öknen bostadsgård är utformad för, och används av förskolan Oasen; den avviker därför stort i fråga om markanvändning och utformning och är inte representativ för hur bostadsgårdarna i området ser ut i övrigt. De geografiska datan för kvarteret Öknen ingår därmed inte i den statistik som ligger till grund för det grafiska material som redovisas i nästa kapitel.

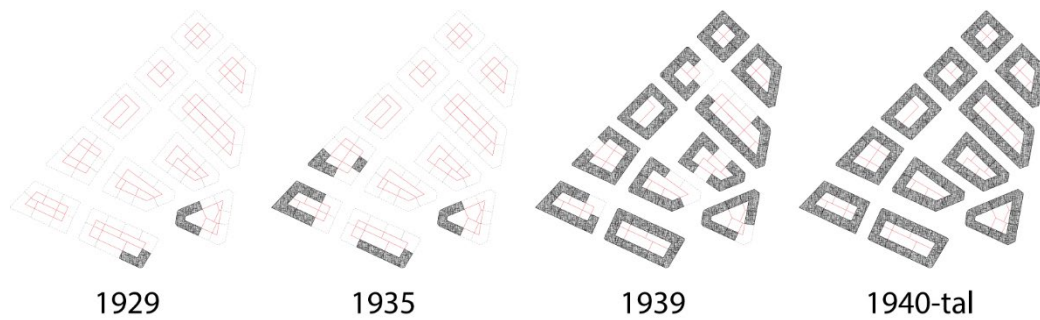
3.2 Områdets historiska utveckling

Norra Sofielund uppgick i Malmö kommun först 1911 (Malmö stad, 2022). Innan dess bestod området mestadels av odlingslotter, kolonier och utomgränsbebyggelse av småskalig karaktär, samt ett fåtal större gårdar, däribland Sofielundsgården som kom att ge namn till området. I början av 1900-talet rådde problem med ”trångboddhet, bristfälligt avlopp, dålig renhållning och översvämningar” (ibid) och området kallades för *Svinarysmland* vilket refererade till att området ansågs ligga långt bort samt de svåra sanitära förhållandena (ibid). År 1896 ombildades Sofielund till municipalsamhälle i syfte att få bukt med de sanitära olägenheterna samt att kunna tillämpa det regelverk som gällde för städer, samt att möjliggöra upprättandet av stadsplaner även om området inte låg innanför Malmö stadsgräns (ibid). Stadsarkitekt Anders ”Major” Nilsson tog redan innan Sofielunds inkorporering i Malmö stad, fram de första förslagen på kvarterens och gatunätets utformning, se figur 6 nedan.

Figur 6. Utsnitt ur stadsingenjör Nilssons "Karta öfver staden Malmö jemte dertill hörande områden" från 1904. Illustrationen visar ett tidigt förslag för Sofielundshusens kvartersindelning, inte helt olikt det som senare kom att realiseras. Källa: Malmö Stadsbyggnadskontor <http://kartor.malmo.se/kartarkiv/start.aspx> [använd den 06 mars 2023]

Stadsplanen för området kom att förfinas flertalet gånger under det tidiga 1900-talet men byggnationen av området kom dock att dröja fram till slutet av 1920-talet på grund av avlösande ekonomiska kriser (se kap. 3 om kvartersstadens historiska utveckling). Av lantmäteriets fastighetsregister framgår av de för bebyggelsen angivna nybyggnadsåren att områdets utveckling skett etappvis i en utdragen process över flera år, se figur 7.

Figur 7. Bebyggelsens utveckling var en utdragen process. Vissa kvarter slöts först efter flera år.

Bostadsgårdarna i de undersökta kvarteren i Norra Sofielund är befriade från de gårdshus typiska för det avreglerade byggandet som ägde rum kring sekelskiftet 1800/1900 innan de sanitära kraven hade skärpts. Istället har gårdsrummen en öppen, luftigare karaktär där bebyggelsen uteslutande ligger som en krans runt gårdsrummet. Som figuren ovan visar skedde själva byggnationen av området etappvis över flera år; i några fall dröjde det upp till ett decennium innan kvarteret var färdigbyggt och gårdsrummet slutet. Detta kan ses som en förklaring till att de undersökta gårdarna aldrig fick några stora sammanhållna gårdsrum likt storgården (se figur 3); istället har gårdarna delats upp enligt fastighetsindelningen med avskärmande plank, murar och staket, möjligen i syfte att skydda den egna tomten från utomstående.

Geografiska undersökningar

I detta kapitel presenteras de geografiska undersökningarna av bostadsgårdarna i Norra Sofielund.

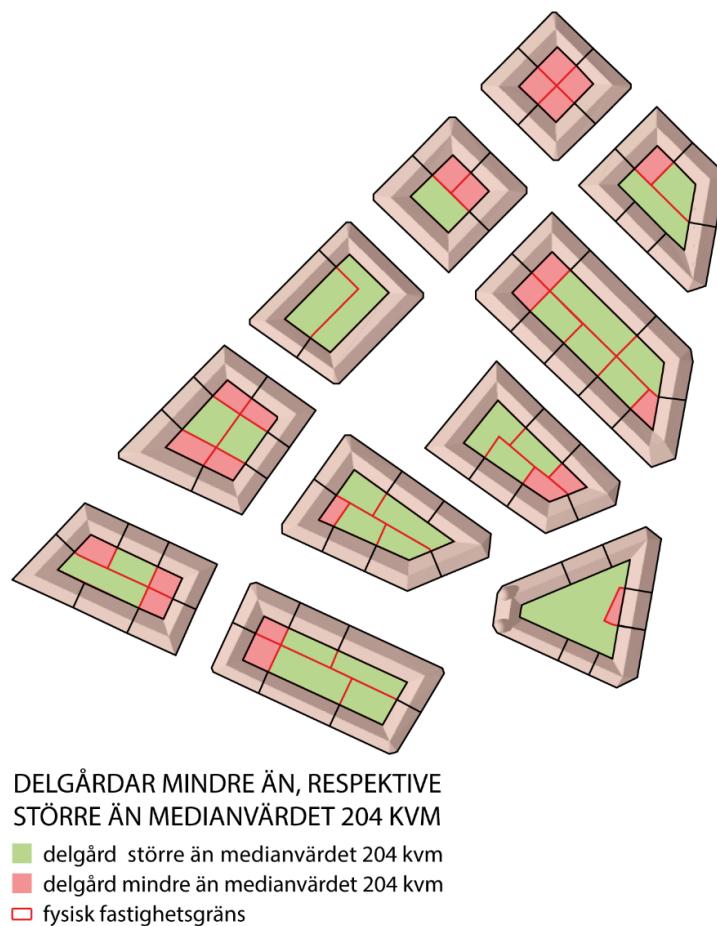
Delgårdarnas storlek och markanvändning

GIS-undersökningarna av området visar att en övervägande majoritet av gårdsrummen är uppdelade enligt fastighetsregistret; Kvarterets egentliga gårdsrum är uppdelat i mindre *delgårdar* genom avskärmande plank, staket och murar. Förutom kvarteret Öknen (som redogörs för i kap. 4.1) återfinns i området endast två sammanslagna delgårdar (dvs delgårdar som samnyttjas av och är tillgängliga för två eller fler fastigheter); de samnyttjade gårdarna ligger i kvarteret åkern (5 och 6) samt kvarteret Glädjen (4, 5, 7), se figur 8.

Figur 8. Samnyttjade bostadsgårdar - gemensamma för två eller fler fastigheter.

Ett resultat av den kvartersgemensamma gårdens uppdelning i mindre enheter är att den enskilda fastigheten endast har tillgång till en liten gårdsyta. Delgårdarnas storlek varierar stort, även inom ett och samma kvarter; vissa fastigheter har tillgång till större delgårdar medan andra fastigheter får nöja sig med mindre.

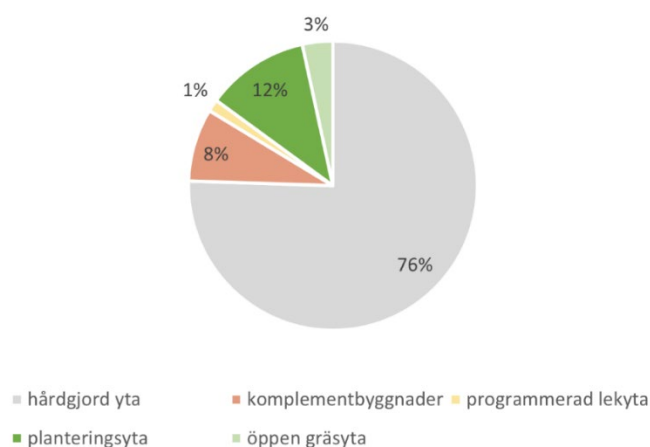

Figur 9. Delgårdar indelade i mindre, respektive större än medianvärdet 204 kvm.

Det undersökta området består av totalt 47 delgårdar fördelade över 52 fastigheter (Kv. Öknen exkluderat). Den minsta delgård har en yta på 100 m² och den största delgård har en yta på 607 m². Medianvärdet för delgårdarnas storlek ligger på 204 m². Fördelen med att använda medianvärdet är att det finns ungefär lika många delgårdar som är mindre respektive större än medianvärdet, (se figur 9) vilket underlättar statistiska jämförelser och undersökningen av rymlighetens betydelse för gårdens användbarhet. Kartläggningen över de olika delgårdarnas markanvändning sorterades efter gårdar större än, respektive mindre än medianvärdet 204 m². Resultatet redovisas i tårtdiagrammen; se figur 10 och 11 på nästa sida.

Markanvändning mindre gårdar

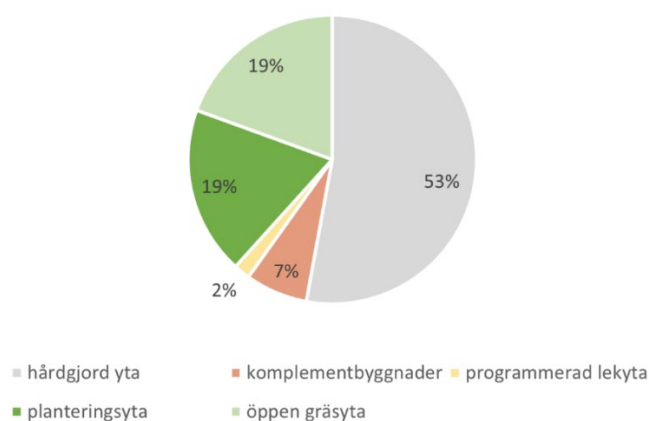
Genomsnittlig markanvändning för gårdar mindre än medianvärdet 204 kvm

Figur 10. (Ovan) Genomsnittlig markanvändning för de mindre gårdarna.

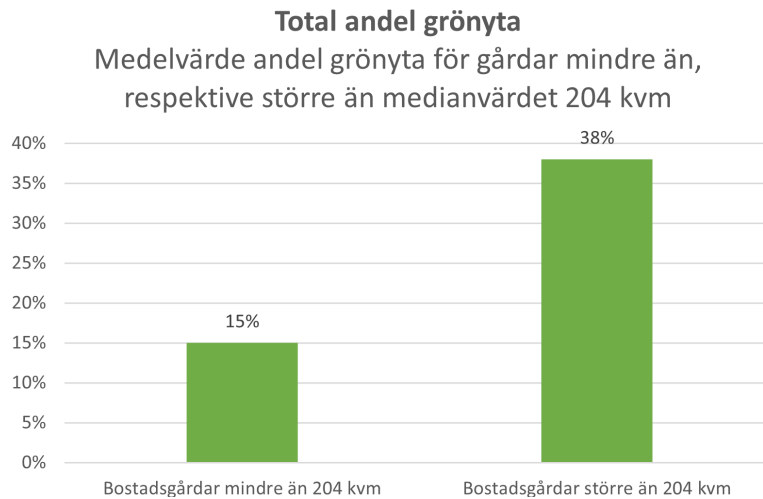
Markanvändning större gårdar

Genomsnittlig markanvändning för gårdar större än medianvärdet 204 kvm

Figur 11. Genomsnittlig markanvändning för de större gårdarna.

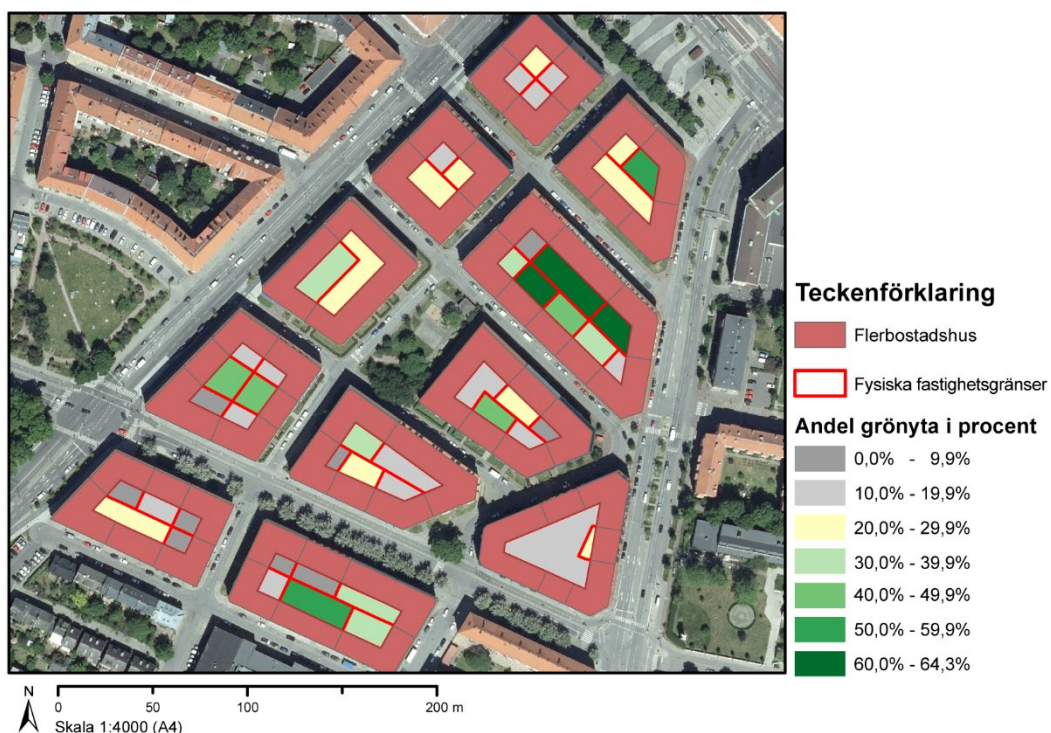
Figur 10 och 11 ovan visar att det finns ett samband mellan bostadsgårdarnas rymlighet och deras markanvändning. De mindre gårdarna är hårdgjorda till 76 % och de större gårdarna till 53 %. Andelen programmerade lekytor och komplementbyggnader skiljer sig inte så mycket åt mellan de mindre och större gårdarna; andelen lekyta ligger på 1-2 % och komplementbyggnader på 7-8 %. Däremot är skillnaden i andel grönyta påtaglig, se även figur 12 på nästa sida. Främst ligger skillnaden i att de mindre gårdarna i stort saknar öppna gräsytor (endast 3 %); här utgörs grönskan istället av planteringsytor, som jämfört med öppna gräsytor är mer svåra eller ej avsedda att beträda.

Figur 12. Jämförelse av total andel grönyta mellan de mindre och de större gårdarna.

Figur 12 visar att de rymligare gårdarna får plats med mer grönyta. Varken medelvärdet för de mindre eller de större delgårdarna når upp till Kristenssons (2003) rekommendationer om 50 % grönyta per bostadsgård.

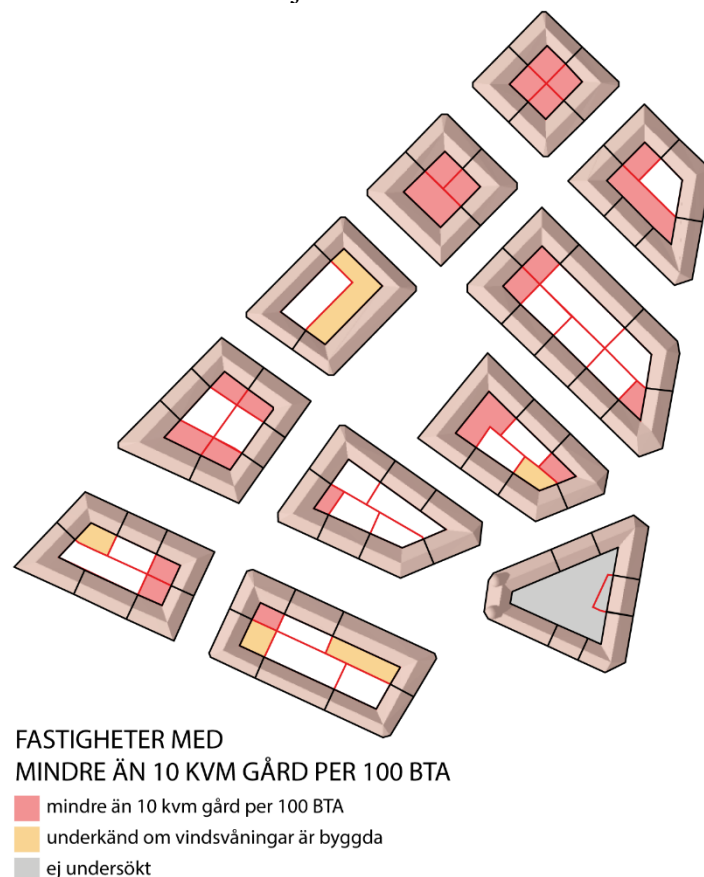
Tittar vi istället på varje bostadsgård individuellt (se figur 13 nedan) ser vi att endast 5 av de 47 undersökta delgårdarna har en andel grönyta på 50 % eller mer, vilket motsvarar endast 11 % av delgårdarna. Figuren visar även på stor variation inom ett och samma kvarter, samt att de mindre gårdarna har en låg andel grönyta.

Figur 13. Andel grönyta per bostadsgård. Kartograf: Kaspar Jarl Skute. GSD-Fastighetskartan, vektor © Lantmäteriet (2022); Bakgrundsbild: GSD-Ortofoto, 0,16m färg © Lantmäteriet (2022).

Bostadsgårdarnas rymlighet och gårdsyta per bostad

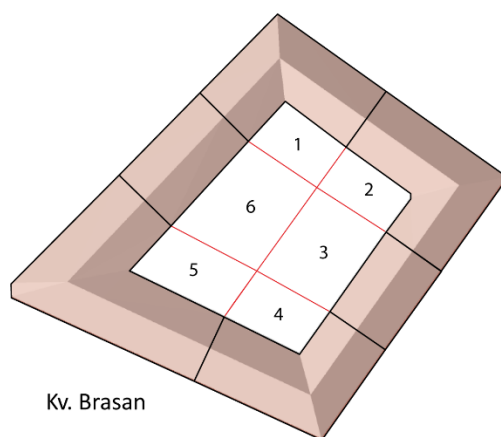
Minoura (2019) rekommenderar en gårdsyta på 10-20 m² per 100 BTA (100 BTA motsvarar en bostad). I det undersökta området är samtliga byggnader av volymen 4 våningar + vindsplan. I vissa fastigheter i området har vindsförråd byggts om till lägenheter, i andra fastigheter har detta inte skett. Med dagens rådande täthetsideal är det sannolikt att fler vindsplan i området kommer att beredas för lägenheter. Resultaten som redovisas nedan förhåller sig till båda fallen – bruttoarean per fastighet har beräknats både utifrån 4 våningsplan samt 5 våningsplan – vilket påverkar en del bostadsgårdar i frågan om huruvida de står sig mot Minouras rymlighetsrekommendationer eller ej.

Figur 14. Fastigheter med mindre än 10 kvm gård per 100 BTA.

Av figuren ovan framgår att 22 av 52 fastigheter (42 %) inte lever upp till kravet på minst 10 m² gård per bostad, samt att 5 fastigheter skulle underkännas om vindsvåningar är byggda; i det fallet skulle 27 av 52 (52 %) fastigheter underkännas. Av de 10 undersökta kvarteren är det 2 som underkänns i helhet då ingen delgård lever upp till rymlighetsrekommendationen. Undersöker man figur 14 lite noggrannare ser man att det främst är hörnfastigheterna som har otillfredsställande gårdsrum; hörnbyggnaden ”omfamnar” gårdsytan snarare än att löpa med den, vilket innebär fler anslutna hushåll som samsas om delgårdens yta.

Antalet m² gård per bostad varierar stort delgårdar emellan, även inom ett och samma kvarter. Figuren över kv. Brasan (se figur 15 nedan) illustrerar hur fastighetsindelningen kan skapa otillräckligt utrymme i vissa gårdar och samtidigt skapa gårdar vars rymlighet överträffar rekommendationerna.

Kv. Brasan

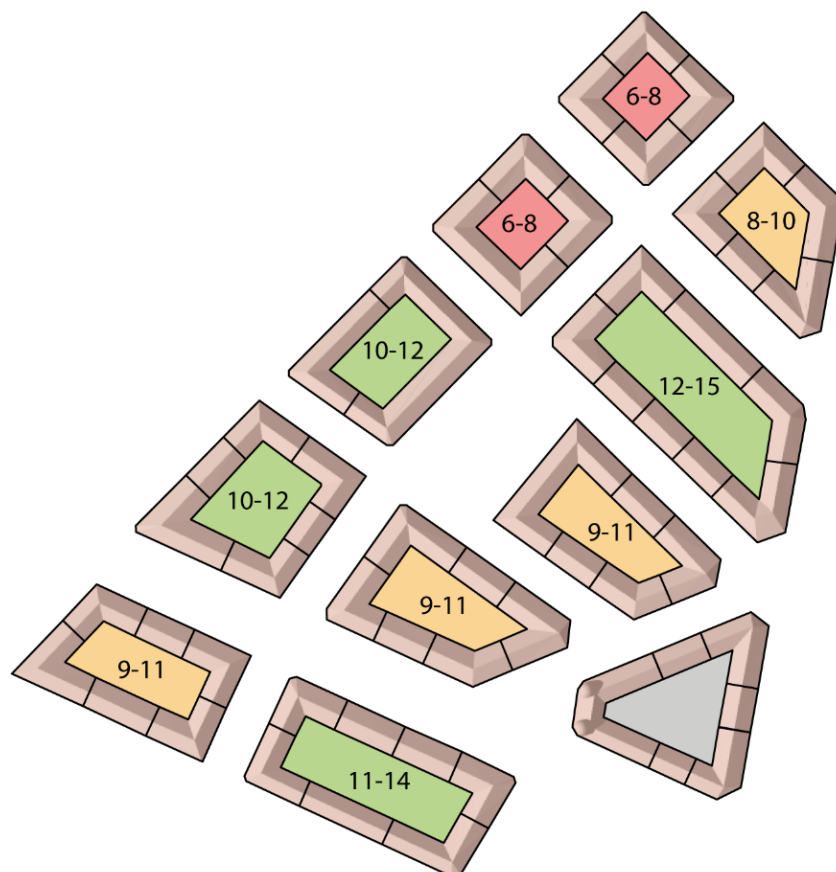
FASTIGHET	kvm bostadsgård per 100 BTA (4-5 vån)
Brasan 1	7-8
Brasan 2	6-7
Brasan 3	25-31
Brasan 4	7-8
Brasan 5	6-7
Brasan 6	24-30

KVARTER	kvm bostadsgård per 100 BTA (4-5 vån) (sammanslagna till en gård)
Brasan	10-12

Figur 15. Kv. Brasan - antal kvm gård per fastighet.

I detta fall är skillnaden mellan de större och mindre delgårdarna nästan 20 kvm gård per bostad. Skulle kvarterets gårdsrum istället slås samman och delas av samtliga berörda fastigheter skulle gårdsytan per bostad hamna på siffran 10-12 m² (beroende på om antalet våning är 4 eller 5).

Gör vi samma undersökning för hela området, och tittar på hur en sammanslagning av bostadsgårdarna påverkar antalet m² gård per bostad ser vi att 4 av 10 kvarter lever upp till rymlighetsrekommendationerna; ytterligare 4 kvarter lever upp till rekommendationerna ifall vindsvåningar inte byggs eller redan är byggda. De två minsta kvarteren är inte tillräckligt rymliga, sammanslagna delgårdar eller ej, se figur 16 på nästa sida.

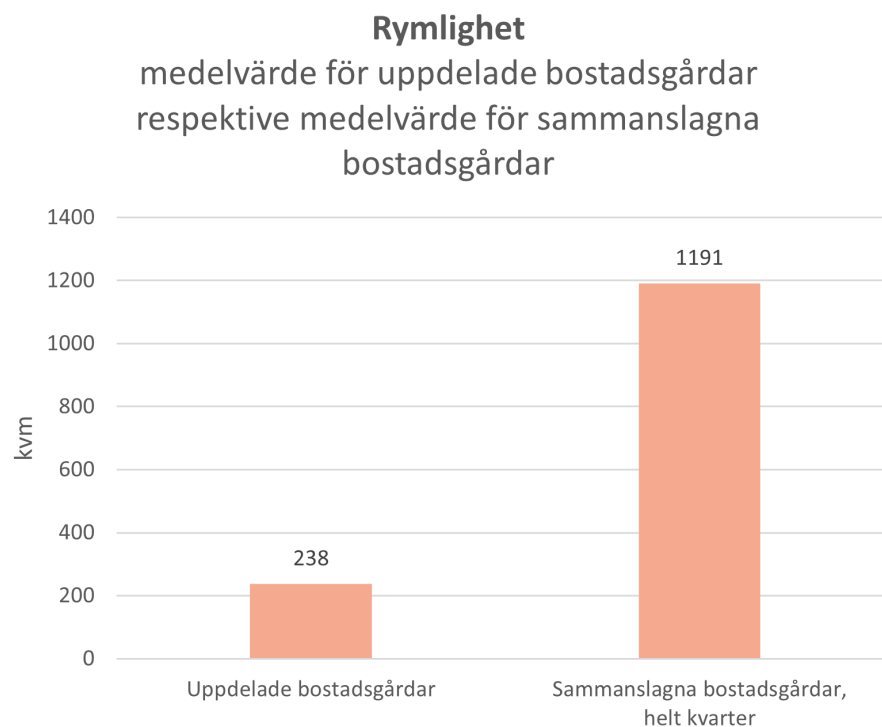
**SAMMANSLAGNA GÅRDAR:
ANTAL KVM GÅRD PER BOSTAD**

- minst 10 kvm gård per 100 BTA
- godkänd om vindsvåningar ej byggs
- mindre än 10 kvm gård per 100 BTA
- ej undersökt

Figur 16. Sammanslagna gårdar - antal kvm gård per bostad.

Begreppet rymlighet kan (som figurerna 14, 15, 16 visar) vara ett relativt mått, men begreppet kan även avse gårdsytans kapacitet eller storlek mätt i kvadratmeter.

Minoura (2019) anger en rekommendation på minst 1 200 m² sammanhängande gårdsyta. De undersökta gårdarna är i storlekarna 100 m² till 607 m², med ett medelvärde på 238 m²; dvs. ingen av delgårdarna når upp till den av Minoura rekommenderade storleken. Slås delgårdarna samman till större enheter ökar medelvärdet avsevärt, se figur 17.

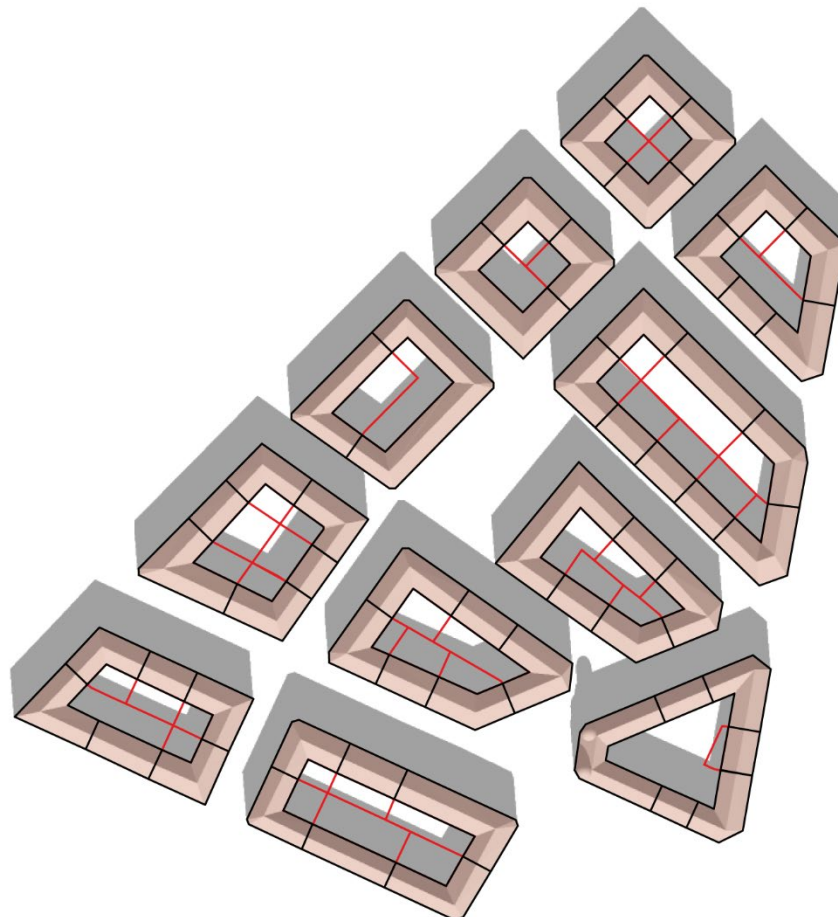
Figur 17. Medelvärde i kvm för de uppdelade gårdarna respektive sammanslagna bostadsgårdar.

En sammanslagning skulle innebära att medelvärdet stiger till 1 191 m², vilket ligger mycket nära Minouras rekommendationer på 1 200 m².

Solstudier och bostadsgårdar med programmerade lektytor

Spacescape (2016) rekommenderar att bostadsgården är solbelyst till minst 50 % under vår- och höstdagjämning kl. 12.00.

Solstudierna genomförda i Sketchup visar att endast ett dussintal av delgårdarna möter kraven på solljus, istället ligger majoriteten av gårdarna i slagskugga från bebyggelsen, se figur 18 nedan.

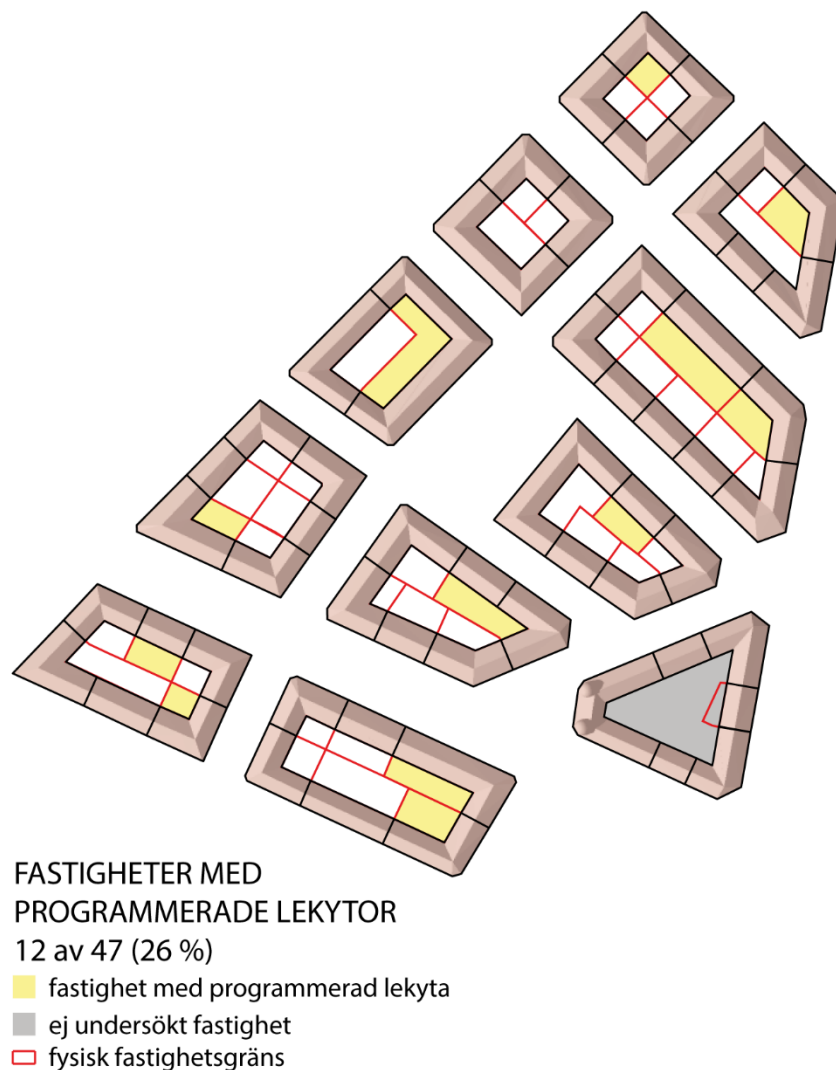

SOLSTUDIE
Vårdagsjämning kl 12.00
□ fysisk fastighetsgräns

Figur 18. Solstudie över de undersökta bostadsgårdarna.

Samtliga kvarter har solbelysta delar men de fysiska fastighetsgränserna låser in delgårdarna i olika mikroklimat; vissa delgårdar har gott om solljus medan andra ständigt ligger i skugga.

Digitaliseringen av markanvändningen på bostadsgårdarna visar att endast 12 av 47 fastigheter har programmerade lektytor med exempelvis rutschkanor, sandlådor och gunghästar, se figur 19.

Figur 19. Fastigheter med programmerade lektytor.

Kvartersvis återfinns lektytor i 9 av 10 fall, men 74 %, eller 3 av 4 delgårdar saknar ytor för programmerad lek. Statistiken från GIS-undersökningarna visar även att endast 188 m² av de undersökta gårdarnas sammanlagda yta på ca 12 000 m² är avsedd för programmerad lek, vilket måste ses som bristfälligt.

Diskussion

Fragmenterade bostadsgårdar

De geografiska undersökningarna visade att gårdsrummen i de samtliga kvarteren var uppdelade enligt fastighetsregistret med avskärmande plank och murar. Bara två sammanslagna delgårdar samnyttjas av två eller fler fastigheter. Fragmenteringen, dvs. uppdelningen i mindre gårdar, gör att samtliga gårdar ligger långt under det rekommenderade värdet på 1 200 m². Samtidigt skapar fastighetsgränserna ojämna förhållanden inom kvarteret; vissa fastigheter har rymliga gårdar på upp till 30 kvm gård per bostad medan andra fastigheter med sämre rymlighet har en motsvarande siffra på ca 7 kvm gård per bostad. Särskilt hörnfastigheterna i det undersökta området hade otillfredsställande rymlighet.

Figur 20. Uppdelningen i mindre gårdsrum leder till förändrade territoriella förutsättningar.
Egen illustration efter Minouras terminologi.

Fragmenteringen av gårdsrummet förändrar gårdens territoriella förutsättningar, se figur 20. Avskärmningarna gör att gårdens egentliga yta delas upp i mindre beståndsdelar. Den kvartersgemensamma gårdens höga kapacitet ersätts istället av mindre, åtskilda gårdsrum med lägre kapacitet. I den mindre delgården är kontrollen fortsatt hög, men det behöver inte betyda att de boende känner trygghet, ansvarighet och tillhörighet; det lilla gårdsrummet präglas av konkurrens om den begränsade ytan och den rumsliga närheten kan upplevas som påträngande (Minoura, 2019; Kristensson, 2003). Mindre gårdar har ofta ett påvrat miljöerbjudande än större gårdar (Kristensson, 2003); användbarheten blir därmed lägre.

Samnyttjande av bostadsgårdarna

Litteraturstudien visar att rymligare bostadsgårdar är att föredra. En sammanslagning av delgårdarna till kvartersgemensamma gårdar skulle innebära att medelvärdet på gårdarnas storlek stiger från 238 m² till 1 191 m², vilket ligger mycket nära Minouras (2019) rekommendation på 1 200 m² sammanhängande gårdsrum.

Även antalet kvadratmeter gård per bostad jämnas ut genom en sammanslagning (se figur 15 över kv. Brasan samt figur 16). En sammanslagning innebär inte automatiskt att gårdsrummet plötsligt blir grönare eller mer användbar; däremot skapas förutsättningar för gården att rymma mer både miljöerbjudandemässigt men även aktivitetsmässigt. Genom att ta bort avskärmningar delgårdarna emellan erbjuds samtliga hushåll i de olika kvarteren att söka sig till sol eller skugga på den gemensamma bostadsgården. Även lekytorna blir mer tillgängliga; 9 av 10 kvarter har idag en lekyta, men ser vi till fastigheterna ligger motsvarande siffra på 12 av 47. En så enkel åtgärd som att öppna upp gårdarna invändigt skulle medföra att siffran över antalet hushåll som har tillgång till programmerade lekytor stiger från 26 % till 90 %.

I sin licentiatavhandling *Samnyttjad mark och urbana allmänningar: en fallstudie av skyfallsanpassning i Malmö och Köpenhamn* (2020) undersöker lantmätaren Per Larsson fördelarna med, och möjligheterna att samnyttja bl.a. kvartersmark.

Larsson (2020) beskriver samnyttjande som ”en rättighetsbaserad gemensam tillgång till en resurs” (ibid, s. 76) som även kan nyttjas av någon annan än dess ägare (ibid). Den främsta fördelen med att samnyttja mark är att en synergieffekt uppstår; summan och nyttan av de ingående delarna är större tillsammans än vad de är var för sig (ibid). Samnyttjande av mark kan leda till positiva externa effekter; en åtgärd kan skapa ”ringar på vattnet” och tillföra mervärden som ursprungligen inte avsågs (ibid). För kvartersmark kan ett exempel vara att investera i upprustningar av gårdsrummets växtlighet vilket medför positiva effekter såsom ökad trivsel, fler ekosystemtjänster som t.ex. skyfallshantering, men även ett ökat fastighetsvärde (ibid).

Larsson (2020) förklarar att även om kostnader för anläggning och drift delas av flera aktörer saknas det ofta incitament för fastighetsägarna att skapa sådana mervärden som ett samnyttjande kan medföra; är nyttan större för omgivningen än för fastigheten anses de extra kostnaderna vanligtvis inte betala sig. Larsson (2020) menar att någon sorts kompensation från det allmänna skulle kunna innebära en större produktion av dessa nyttor, vilket vore gynnsamt för staden som helhet.

Granngemenskap i en urban kontext

Ett eventuellt samnyttjande av bostadsgårdarna skulle medföra att gårdarnas rymlighet ökar vilket möjliggör ett rikare miljöerbjudande; de sammanslagna bostadsgårdarnas användbarhet ökar och möjligheten för granngemenskaper att uppstå underlättas.

Pål Castell, forskare vid Chalmers universitet, menar att det finns en tvetydighet i begreppet gemenskap; å ena sidan kan det bidra till känslor av trivsamhet och trygghet, å andra sidan kan det också förorsaka konflikter och social exkludering (Castell, u.å.).

Även Kristensson (2003) poängterar att alla boende inte har tillträde till de etablerade gemenskaperna, vilket kan bli ett socialt hinder för att använda gården.

Arkitektur- och stadsplaneringskritikern Jane Jacobs ställer i boken *Den amerikanska storstadens liv och förfall* (1961) den retoriska frågan huruvida begreppet *grannskap* över huvud taget har någon relevans i storstaden. Argumentation som följer, om grannskapets betydelse, är från en annan tid och en annan skala – de ”grannskap”, neighbourhoods eller communities hon talar om är av en för Sverige okänd storlek – och kan således tyckas irrelevanta i en svensk kontext. Men ser man till själva kärnan i resonemanget kan det göra sig gällande även här; trots stadens utbud och mångfald och stadsmänniskans flyktiga, frihetsvurmande och valmöjlighetsfulla livsstil, lever vi vårt vardagsliv i det lilla, i det egna hemmet, i det egna kvarteret. Oavsett om stadsbon föredrar att spendera sin tid utanför det egna kvarteret finns det alltid de som brukar den bostadsnära miljön mer än andra och som därav uppskattar ett välfungerande kvarter och grannskap, och en välfungerande bostadsnära miljö (ibid).

Olsson (1997) menar att det inte går att bygga så att gemenskap uppstår per automatik, eller att denna gemenskap nödvändigtvis omfattar flertalet av de boende. ”Men det går att bygga så att gemenskap lättare skapas av intresserade i en del skeden av livet – och det är inte oviktigt” (ibid, s.185).

Slutsatser

På vilket sätt påverkar bostadsgårdens rymlighet dess användbarhet?

Rymligare gårdar ofta har ett rikare miljöerbjudande; en stor gård kan inrymma en hög andel grönska, både gemensamma och avskilda sitt- och mötesplatser, varierande rumslighet, och samtidigt inrymma ytor både för programmerad och utforskande lek. En rymlig gård har plats för många funktioner och aktiviteter och har därmed hög användbarhet; här har gården större chans att fungera som *vardagsrum*, *lekmiljö*, *utsikt* och *mötesplats* samtidigt. En gård som används har också bättre möjlighet att fungera som social arena; det finns en stor chans att positiva grannkontakter uppstår och att känslor av trygghet, tillhörighet och ansvarighet utvecklas. Den rymliga gården fungerar även bättre som neutral arena; de boende har större möjlighet att välja om de vill umgås med sina grannar och när de vill dra sig tillbaka.

Mindre bostadsgårdar har av naturliga skäl ofta ett mer begränsat miljöerbjudande och kan därmed inte inrymma lika många funktioner och aktiviteter som en större gård. Den mindre gården har svårare att svara mot de olika brukarkategoriernas behov och har svårt att samtidigt behärska gårdens fyra roller; användbarheten är följaktligen lägre på den mindre gården. En gård som inte används riskerar att inte fungera som social arena; chansen att positiva grannkontakter utvecklas är lägre än på den rymligare gården och känslor av trygghet, tillhörighet och ansvarighet har svårare att utvecklas. Den mindre gården präglas av rumslig närhet. Konkurrens om det begränsade utrymmet kan uppstå och den rumsliga närheten gör det svårt att känna sig privat på gården; den mindre gården fungerar sämre som neutral arena.

Bostadsgårdens rymlighet påverkar således dess användbarhet ur flera aspekter; rymligheten påverkar gårdens miljöerbjudande och andel grönyta den rymmer. Rymligheten har även effekt på hur pass stimulerande gården är som lekmiljö samt huruvida gården har möjlighet att ge husrum åt flera samtidiga aktiviteter. Tillsammans med gårdens grad av avgränsning inverkar gårdens rymlighet på de boendes känsla av trygghet, ansvarighet och tillhörighet vilket i förlängningen påverkar gårdens roll som social arena och huruvida granngemenskaper kan uppstå.

Rymligheten är även avgörande för huruvida gården fungerar som neutral arena eller ej.

Finns det något samband mellan bostadsgårdens rymlighet och dess markanvändning hos de undersökta bostadsgårdarna i Norra Sofielund?

Bostadsgårdarna i Norra Sofielund är i stort uppdelade enligt fastighetsregistret. Det centrerade stora gårdsrum som kvartersstrukturen egentligen erbjuder är fragmenterat i mindre beståndsdelar. Samtliga 47 delgårdar är små till ytan; medelvärde för gårdarnas storlek ligger på 238 m². Trots att gårdarna är små finns det dock en storleksmässig variation inom beståndet; den minsta gården har en yta på 100 m² och den största har en yta på 607 m².

Av de geografiska undersökningarna framgår att de rymligare gårdarna har ett mer varierat miljöerbjudande. De rymligare gårdarna har en högre andel grönyta och även en mer varierad grönyta med både öppna, multifunktionella gräsytor, samt rumsbildande element i form av planteringsytor.

Av markanvändningens fem kategorier är det de hårdgjorda ytorna, lekytorna och gräsytorna som är kan beskrivas som beträdbara ytor ämnade att gå, sitta, leka eller uppehålla sig på. På de gårdar som var mindre än medianvärdet på 204 m² var de beträdbara ytorna hårdgjorda till 95 %. Motsvarande siffra för de större gårdarna låg på 71 %.

Av de geografiska undersökningarna framgår tydligt att det finns ett samband mellan bostadsgårdens rymlighet och dess markanvändning, och i förlängningen även dess användbarhet.

Markanvändningen vittnar om gårdarnas miljöerbjudande och vilka aktiviteter som där kan äga rum. På en liten gård med hög andel hårdgjorda ytor är det svårt att föreställa sig att gården förmår uppfylla de fyra olika rollerna *vardagsrum*, *mötesplats*, *lekyta* och *utsikt*. Ett litet gårdsrum medför att en eller flera av gårdens roller och möjliga användningsområden tvingas ge vika på grund av den begränsade ytan.

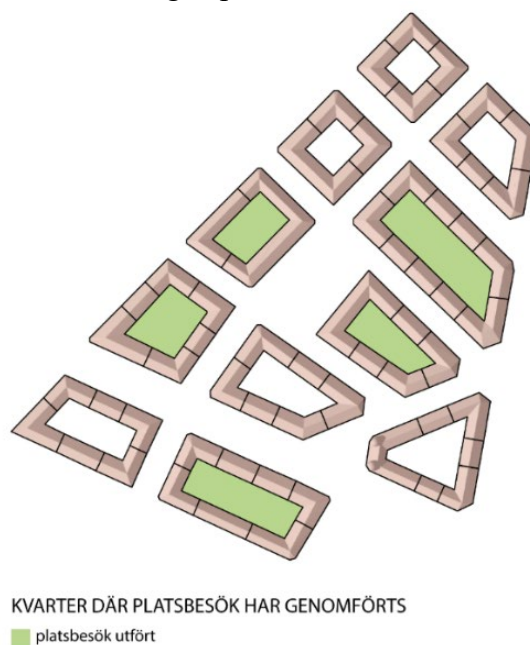
Många av bostadsgårdarna i Norra Sofielund har begränsade miljöerbjudanden, de mindre gårdarna i synnerhet. En gård bör möjliggöra aktiviteter för samtliga brukarkategorier; såväl barn som vuxna och äldre. Små barn är den brukargrupp som använder gården mest; en gård utan programmerade lekytor eller varierande grönska som stimulerar till utforskande lek tappar poäng i användbarhet. Hårdgjorda gårdar utan vistelsevärden förblir ofta oanvända och fungerar därmed dåligt som *social arenor* vilket försvårar för granngemenskaper att utvecklas.

Metoddiskussion

Digitaliseringen av markanvändningen tillsammans med lantmäteriets fastighetsregister och vektordata möjliggjorde undersökandet av bostadsgårdarnas rymlighet och markanvändning samt bebyggelsens bruttoarea, fastighet för fastighet.

Under digitaliseringsprocessen togs beslutet att inte inkludera trädkronor. Endast trädstammar har beräknats in och faller in under kategorin *planteringsytor*. Ställningstagandet att utelämna trädens kronomfång gör att vissa gårdar kan framstå som mer ”grå” i resultatet än vad de uppfattas som i det verkliga fallet. Fördelen med ställningstagandet var att det underlättade undersökningen av gårdarnas tillgängliga friyta – dvs den markyta som är tillgänglig att beträda. En gård kan bestå av 99 % asfalt och ändå rymma ett större träd; dvs. gården kan framstå som grön vid en första anblick, men användbarheten är trots det låg sett till miljöerbjudande.

I de fall ortofotografierna var svåra att tyda har jag växlat mellan fotografier från olika år och olika årstider. Utgångspunkten i GIS-undersökningarna har varit ortofotografier från 2022, med kompletteringar från 2019. Vissa gårdar har varit svåra att undersöka ovanifrån; då har Googles 3D-karta *Google Earth* använts. I några fall har även platsbesök varit möjliga att genomföra, se figur 21 nedan, vilket underlättade undersökningen. Då digitaliseringen har utförts för hand kan den aldrig vara precis; vilket oundvikligen påverkar resultatets exakthet.

Figur 21. Karta över de kvarter där platsbesök har utförts.

Förslag på vidare forskning

Det empiriska materialet är baserat uteslutande på kvantitativa data. För att få en mer nyanserad bild av bostadsgårdarnas användbarhet hade andra insamlingsmetoder kunnat komplettera materialet; exempelvis genom intervjuer med boende av olika brukarkategorier eller observationsstudier av hur brukarna faktiskt använder bostadsgårdarna.

Studien kan kompletteras ytterligare genom att undersöka fördelar, möjligheter och hinder för ett eventuellt samnyttjande av bostadsgårdarna; t.ex. genom intervjuer med fastighetsägare och förvaltare. Studien kan även kompletteras med att genom enkäter eller intervjuer undersöka hur de boende ställer sig till att öppna upp sina gårdar invändigt för att samnyttja gårdarna med berörda grannfastigheter.

Referenser

- Boverket, 2014. *Rapport 2014:32 - Förslag till strategi för miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö*, u.o.: Boverket.
- Boverket, 2016. *Rätt tätt - en idéskrift om förtätning av städer och orter*, u.o.: Boverket.
- Boverket, 2021. *Utnyttjandegrad*. [Online] Available at: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/detaljplan/planbestammelser/egenskapsbestammelser/utnyttjandegrad/> [Använd 28 februari 2023].
- Castell, P., u.å.. *The Ambiguity of Togetherness*. Göteborg: Chalmers universitet.
- Ehn, S., 1996. *Familj och grannar i byggd miljö: sammanläggningsavhandling baserad på böckerna Grannar - behövs dom ..., Att bo och leva i Rinkeby*. Diss. Stockholm: Tekniska Högskolan.
- Jacobs, J., 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Jergeby, U., 1996. *Offentlig miljö som arena och kuliss - att se, bli sedd och mötas på stadens offentliga och bostadsnära platser*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kling, A., 2017. *Bostadsgårdens uppgång och fall*. [Online] Available at: <https://arkitektur.se/kritik/essa/bostadsgardens-uppgang-och-fall/> [Använd 01 mars 2023].
- Kristensson, E., 2003. *Rymlighetens Betydelse - En undersökning av rymlighet i bostadsgårdens kontext*, Diss. Lund: Institutionen för arkitektur och byggd miljö, Lunds Universitet.
- Kristensson, E., 2007. *Bostadsgården - vardagsrum, lekplats, mötesplats, utsikt*, Stockholm: Formas - Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande.
- Larsson, M., 2022. *Planera för bostadsgården*. Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Larsson, P., 2020. *Samnyttjad mark och urbana allmänningar: en fallstudie av skyfallsanpassning i Malmö och Köpenhamn*. Diss. Malmö: Malmö universitet.
- Linn, B., 1974. *Storgårdskvarteret*. Diss. Stockholm: Statens institut för byggnadsforskning.
- Malmö stad, 2021. *Statistik för Malmös områden, Statistikunderlag för Malmö*. [Online] Available at: <https://malmo.se/Fakta-och-statistik/Statistik-for-Malmos-omraden.html> [Använd 3 mars 2023].
- Malmö stad, 2022. *Riktlinjer för bostadsgårdar i Malmö*. [Online] Available at: <https://gis.malmo.se/portal/apps/storymaps/stories/80891926c5584cfc96794216f3d8b801> [Använd 07 mars 2023].

- Malmö stad, 2022. *Sofielund*. [Online]
 Available at: <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Arkitektur-och-kulturarv/Malmos-historia/Platser-och-byggnader/Stadsdelar-och-omraden/Sofielund.html>
 [Använd 06 mars 2023].
- Minoura, E., 2016. *Uncommon Ground: Urban Form and Social Territory*. Stockholm: KTH Royal Institute of Technology.
- Minoura, E., 2019. *Bostadsgården - Territoriell arkitektur*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Nationalencyklopedin, u.d. *Kvarter*. [Online]
 Available at: [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kvarter-\(arkitektur\)](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kvarter-(arkitektur))
 [Använd 28 februari 2023].
- Olsson, S., Cruse Sondén, G. & Ohlander, M., 1997. *Det lilla grannskapet - Gårdar, trapphus & socialt liv*. Göteborg: Centrum för Byggnadskultur i västra Sverige.
- Persson, A. & Persson, B., 1995. *Svenska bostadsgårdar 1930-59*. Arlov: Byggnadsforskningsrådet.
- Rasmussen, S. E., 1951. *Towns and buildings - described in drawings and words*. Cambridge: Harvard University Press.
- SCB, 2015. *Urbanisering - från land till stad*. [Online]
 Available at: <https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2015/Urbanisering--fran-land-till-stad/>
 [Använd 27 Januari 2023].
- Skantze, A., 1996. *Tillhörighet och främlingskap: en förorts arkitektur i de boendes meningssammanhang*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Spacescape, 2016. *Mäta stad - En guide till forskningsdriven stadsbyggnad*. [Online]
 Available at: <https://www.spacescape.se/teori/mata-stad/>
 [Använd 28 02 2023].
- Ståhle, A., 2005. *Mer park i tätare stad*. Licentiate diss, KTH: Stockholm.
- Ståhle, A., 2015. Nyckeln till bra förtätning. *Gröna Fakta*, Volym II, s. 6-7.
- Tunström, M., Bradley, K. & Gunnarsson-Östling, U., 2015. *Socioekologisk stadsutveckling - Begrepp och lokal praktik*. Stockholm: Arkitektur förlag.

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.